

Şerê li Hember Daîşê, Tirkiye û Pêşeroja Kurdistanê Iraqê

The War Against ISIL, Turkey and Future of Iraqi Kurdistan

Abdullah KIRAN*

PUXTE:

Siyaseta Tirkiyê ya li hemberî herêma Kurdistanê Iraqê di nav deh- panzdeh salên dawî de çend caran guherî. Hukûmeta AK Partiyê di sala 2007an de dev ji helwesta kevin a dewleta Tirkiyê berda û hêdî hêdî siyaseteke hê nerm û himêzkar şopand. Di çarçova siyaseta nû de, Tirkiyê di warî aborî û siyasî de têkiliyên gellek xurt bi hukûmeta Kurdistanê Iraqê re danî. Di Îlona 2012an de Hukûmeta Kurdistanê bi awayekî fermî beşdarî Kongreya AK Partiyê bû. Di sala 2013an de, Serokwezîr Erdogan li Diyarbekir pêşwazî li Serokê Kurdistanê Mesut Barzanî kir û di heman salê de petrola Kurdistanê li ser Tirkiyê, gihîşt bazarên dinyayê. Tirkiye û desthilatiya Kurd ewqas nêzîkî hevdu bûn ku, vê têkilya wan a germ, desthilatiya navendî ya Iraqê û Amerîka xembar kir. Di Hezîrana 2017an de, gava ku gava ku desthilatiya Kurd biryara referandûma serxwebûnê stand, Tirkiye bi hişkî li hember derket û xwest ku referandûm ji bo çend salan bê bipaşxistin. Piştî ku referandûm di 25ê Îlonê de pêk hat, Tirkiye û Îranê sînoren xwe yê ezmanî li ber herêma Kurdistanê girtin. Di 16ê Razberê de hêzên Iraqê û Heşdî Şabî ketin Kerkûkê û bi ketina Kerkûkê re, serxwebûna aborî ya desthilatiya Kurd ket xeterê û Tirkiyê dest pê kir, cardin têkiliyên xwe yên bi hukûmeta navendî ya Iraqê re xurt kir. Bi vî awayî têkiliyên herdu aliyên ket serdemeke nû.

Bêjeyên sereke: Tirkiye, Kurd, DAÎŞ, Iraq, Kurdistanê Iraqê.

ABSTRACT:

Turkey's policy towards Kurdistan region of Iraq has been changed a few times within the last ten-fifteen years.

* Prof. Dr., Zanîngeha Muş
Alparslanê, Fakulteya Îqtîsadê,
Beşa Têkiliyên Navneteweyî,
Muş, Tirkiye / Muş Alparslan
University, Faculty of Economics,
Department of International
Relations, Muş, Turkey.
e-mail: 29abdullah@gmail.com

In 2007, the government of AK Party (Justice and Development Party) has shifted previous attitudes of Turkish state towards the Iraqi Kurds and step by step began to pursue a moderate and inclusive policy regarding the Iraqi Kurds. Within the frame of a new approach, Turkey has built tight economic and political relations with Kurdistan Regional Government. In September 2012, the Kurdistan Regional Government has been officially invited by AK Party to attend its congress. In 2013 the Prime Minister Erdoğan, welcomed the President Barzani at Diyarbakir very warmly and Kurdish petrol began to be exported to the international markets at the same year via Turkey. The close relations between Turkey and Iraqi Kurdistan concerned both Iraqi Central Government and even USA. In June 2017, because of the fact that Kurdish authority decided to arrange an independence referendum, Turkey fiercely opposed that decision and asked Kurds to postpone it for a few years. When the independence referendum took place on its scheduled time, namely on 25 September, Turkey and Iran closed their air spaces to Kurdistan region. At 16 October of 2017, the Iraqi forces and Popular Mobilization Force (Haşdi Şabi) entered Kirkuk city and with the fall of Kirkuk, the economic independence of Kurdish administration fell into danger. After that happened, Turkey began to strengthen her relations with Iraqi Central Government. Thus a new era began in the relations of Turkey and Iraqi Kurds.

Keywords: Turkey, Kurds, ISIL, Iraq, Iraqi Kurdistan.

1. DESTPÊK

Siyaseta Tirkîyê ya li hemberî Kurdîstana Başûr, li gor demê û serweriya aktorên siyasî yê herêmê guherînan nîşan dide. Vê siyaseta ku bi pirranî ne statîk e û li gorî konjenktorê diguhure, dikare di nav xwe de bi vî awayî bê dabeşkirin: 1) Serdema 1920-1926an. Di vê serdemê de Tirkîye Başûrê Kurdîstanê di nav sînorên xwe yê Mîsak-î Millî de dibîne û dixwaze ku ev der bi ser axa wê ve bê berdane. 2) Serdema 1926-1986an. Divê serdemê de Tirkîye dixwaze ku herêmê bi Iraqê ve entengre bike û ji bo dewisandina doza netewî ya gelê Kurd, car bi car bi dizî û car bi car jî bi eşkereyî alîkariya dewleta Iraqê dike. 3) Serdema 1990-2003an (Kiran, 2001). Di vê demê de Tirkîye car bi car doza li ser axa wê vegerandina Wîlayeta Mûsulê, ango Kurdîstana Başûr dike û carinan jî bi qertê Tirkmenan, dixwazepêşî li otonomiyek Kurdan ya berfireh bigire. 4) Serdema çaran ji 2003an vir ve tê. Di vê gotarê de emê bi giranî li ser serdema paşî rawestîn¹.

1 Ji bo nîrxandîneke li ser siyaseta Tirkîyê ya navbera salên 1920-2000î, bnr: Abdullah Kiran, "Tirkîye'nin Kuzey Irak Politikasi" Birikim, Sayı: 148, Agustos 2001.

2. SIYASETA TIRKIYÊ YA PIŞTÎ 2003AN Û GIRÊKA KERKÛKÊ

Ji roja ku Iraq ava bûye heta sala 2003an, dewleta Tirkiyê di siyaseta xwe ya derve de, hergav ne be jî bi giranî li hemberî Kurdan bi dewleta Iraqê re tev geriya. Piştî dagirkirina Iraqê ya ji alî Amerîka ve û ji desthilatîyê dûrkirina Seddam Huseyîn, Tirkiye neçar ma ku pozisyona xwe ya beramberî Kurdan raçav bike û çaxê ku otonomi hat rojevê, ji bo Kurdan li dijî otonomiyeke berfireh derket (Dobbins, Jones, Runkle, Mohandas 2009), di şûna otonomiye de sîstema ku ji alî Paul Bremer (Amerîka) hat pêşniyazkirin û Iraq bi awayê 18 wîlayetan dabeş dikir çêtir dît. Çimkî otonomiyeke berfireh dikaribû neteweperweriya Kurdî hêzdar bike, han û peyxam bide tevgerên Kurdan yên li perçeyên din jî. Loma Tirkiyê ji bo pêşlêgirtina belavbûna neteweperweriya Kurdî, Tirkmenên Iraqê jî li hember Kurdan bikar dianî û ji bo ku Kurd nikaribin Kerkûkê bi awayekî fermî bixin nav axa xwe, çî ji destê wê dihat dikir.

Li gor rêbazavahiya (qanûnî esasî) Iraqê ya ku di 15 meha Çiriya Pêşîn ya sala 2015an de bi referandûmê hat pejirandin, ewê her sê wîlayetên Kurdan wek herêmekê bihata naskirin û ji alî Hukûmeta Kurdistanê ya Herêmî (Kurdistan Regional Government) ve bihatana rêvebirin. Di xala 113an ya Rêbazavahiye de dihat diyarkirin ku ewê Hukûmeta Kurdistanê ya Herêmî (HKH) ji ewlekariya xwe ya navxweyî berpirsiyar be û pêşmerge bi awayekî fermî hêza parastinî ya herêmê be (Katzman & Humud, 2016). Dîsa li gor xala 140an a Rêbazavahiya Iraqê, ewê di dawiya sala 2007an de ji bo Kerkûkê referandûm bihata çêkirin û di encama vê referandûmê de biryar bihata dayin, bê gelo ewê Kerkûk bi hukûmeta navendî ya Iraqê ve bimîne an ku bi ser Kurdistanê ve bê girêdan. Hingê Tirkiye bi tûndî li hember referandûmê derdiket û diyar dikir ku bi hezaran Kurd li Kerkûkê hatine cîwarkirin û xwedêgiravî demografiya bajarê Kerkûk ji alî Kurdan ve hatiye guhartin (Turkish Weekly, 2007). Heta dawiya sala 2007an jî, Tirkiyê HKHê ji êrişên PKKê berpirsiyar digirt û bi ambargoyên aborî gef li Başûrê Kurdistanê dixwarin.

Hingê Tirkiyê herî zêde di mesela Kerkûkê de serêşan çêdikir û nedixwest ku Kerkûk bi ser Kurdistanê ve bê berdan. Li gor Tirkiyê Kerkûk ne bajarekî Kurdan bû, ev bajêr bi dîrok û nasnameya xwe Tirkmen bû. Belê çawa ku nivîskarê ansîklopediya pêşî ya bi zimanê Tirkî Şemseddîn Samî jî di kitêba xwe ya bi navê Kamusu'l - A'lâm de dianî ziman, Kerkûk bi awayê dîrokî bajarekî Kurdan bû. Şemseddîn Samî weha dinivîsî: *"Ji çaran sisê yê bajarê Kerkûkê Kurd, ji çaran yek jî Tirkmen, Ereb û yên mayî ne. Li bajêr 760 Cihû û 460 Xirîstiyânên Keldanî niştecih in (Bozarslan, 2001.)"*

Di dema Osmaniyan de, Kerkûk navenda rêvebiriya wîlayeta Şehrezorê bû. Di sala 1879an de Kerkûk bi ser wîlayeta Mûsulê ve hat girêdan û bû senceqeke (baja-

rokek) vî bajarî. Di sala 1918an de gava ku Îngilîzan Mûsûl dagir kir, hingê wan li Erbilê parêzgehek (walîtiyek) nû saz kir. Li gor nîrxandina Îngilîzan, di sala 1921an de, ji şênîyên herêma Kerkûkê, 75 000 Kurd, 35 000 Tirkmen, 10 000 Ereb, 1400 Cihû û 600 Keldanî bûn. Di sala 1925an de lijneyeke Koma Netewan (League of Nation) jî ji bo çareserkirina pîrsa Mûsûlê hatibû herêmê û li ser avahiya demografîk lêkolîn pêk anîbûn. Li gor agahiyên vê lijneyê jî, ji % 63ê yê nufûsa Kerkûkê Kurd, ji % 19 Tirkmen û ji % 18 jî Ereb bûn (Talabany, 2007).

Ji Kerkûkê qewirandin û paqijîya etnîkî ya li hemberî gelê Kurd, di sala 1963an de bi awayekî sistematîk dest pê kir. Di Tîrmeha sala 1963an de, Alî Salih el Sadî li ser navê rejîma Baasê, li derûdora Kerkûkê 13 gundên Kurdan bi tevahî hilweşandin û li navçeya Dûbzê ya ku li ser bajêr e, 34 gundên Kurdan vala kir û Ereb di cihê wan de bicih kirin. Bêguman ev destpêk bû. Piştî ku rejîma Baasê cihê xwe baş bi keys kir û serwerî bi tevahî kir destê xwe, ji Kerkûkê ajotina Kurdan bêrawest dom kir. Di nabeza salên 1963 û 1988an de, 779 gundên Kurdan yê li derûdora Kerkûkê hatin hilweşandin. Ji bo ku pêşî li vegara Kurdan were girtin zevî û baxçe hatin şewitandin, pez û dewarên wan hatin talankirin, bîrên avan hatin kirkirin û goristanên Kurdan hatin xerakirin. Di encama vê tevgera paqijîya etnîkî de, 37,726 malbatên Kurd ji gundên xwe hatin derxistin. Eger serê her malbatê 4-5 nefer jî bê hesibandin, hingê di dora 200 000 kesî de Kurd ji cih û warê xwe hatin kirin. Rejîma Baasê, heta destpêka şerê Îran û Iraqê jî têkilî Tirkmenên Kerkûkê nedibû, belê di dema şer de, gundên Tirkmenên Şîî jî li Kerkûkê hatin xerakirin (Talabany, 2007).

Bêguman dewleta Iraqê tenê Kurdên ku li gundan dijiyan ji cihê wan dernexist, Kurdên bajarî jî armanca (hedefa) wê bûn. Karkerên ku di şirketên petrolê de dixebitin, karmand û mamosteyên Kurd jî ji hovîtiyê para xwe standin. Rejîma Baasê navê hemû kuçe û dibistanên bajêr guhart û zivirand Erebî. Kurdên ku ji bajêr derdiketin, tenê karibûn millkên xwe bifiroşin Erebî û kesên ku ne Ereb bûn, ji bo wan destûr nebû ku li bajêr milk bikin. Ji bo Erebî bi sedan, bi hezaran şengehên nû (residential area, cihê rûniştinê) hatin vekirin. Paqijîya etnîkî piştî Şerê Kuveytê yê sala 1991an jî berdewam kir. Di sala 1997an de hukûmeta Iraqê, Kela Kerkûkê ya nav bajêr, bi dêr û mizgeftên wê ve hilweşand. Li gor Komîteya Şopandina Mafên Mirovî (Human Rights Watch), hukûmeta Iraqê di navbera salên 1991 û 2003an de, ji 120 000î heta 200 000 kesî ji Kerkûkê derxist (Human Rights Watch, 2003).

Tirkîyê bi tu awayî van hovîtiyên ku li dijî gelê Kurd dihatin kirin wek meseleyeke bînpêkirina mafên mirovî jî nedidît. Valakirin û bi demografiya Kerkûkê leyistin, ne xema Tirkîyê bû, belê çaxê ku piştî 2003an fersend û mefera Kurdan ya zivirîna mala xwe hat rojevê, hingê Tirkîyê jî xerakirina demografiya Kerkûkê

qal kir. Tirkîyê nedixwest ku Kerkûk bi ser herêma Kurdistanê ve bê berdand, çimkî gava ku Kerkûk ket destê Kurdan, hingê wan di riya bidestxistina serxwebûna aborî de gava herî girîng davet û serketineke mezin bi dest dixist.

Siyaseta Tirkîyê ya li hember Kurdîstana Başûr, piştî ku hukûmeta AK Partiyê hat ser kar, di nav salan de hêdî hêdî guherî, belê di pirsê berdana Kerkûkê ya bi ser Kurdistanê ve guherîneke bingeîn pêk nehat. Piştî ku di Hezîrana 2014an de DAÎŞê Mûsul dagir kir û Kerkûk ket destê Kurdan, hingê rewşeke nîpûnû derket holê. Beriya ku em li ser vê rewşa nû rawestin, me divê ku em ji guherîna siyaseta Tirkîyê qal bikin.

3. AK PARTÎ Û GUHERÎNA SIYASETA TIRKÎYÊ

Bêguman ev guherîn yekderb çênebû, çimkî hukûmeta AK Partiyê jî, bi taybetî di siyaseta derve de zû bi zû dev ji refleksên dewletî yên ku ji dema Kemalîstan mabûn bernedida. Wezîrê Karên Derve yê Kevin ê Tirkîyê Yaşar Yakiş, di hevpeyivîneke xwe ya du di Tirmeha 2013an de, ji rojnameya Tarafê bi Tugba Tekerek re kir, vê guherîna siyasetê weha tîne ziman. “13 sal berê hê me teze partiya xwe ava dikir. Wezîrê Parastinê yê Hukûmeta Koalîsyonê, ji bo Kurdên Bakûrê Iraqê beyanatek dabû û gotibû, *‘ew dixwazin otonomiye ilan bikin, ka bila bikin emê bibînin.’* Hingê min jî ew rojnameya ku ev beyanat tê de çap bûye hilda û ez çûm odeya Birêz Abdullah Gul û min jê re got: *‘Dibe ku em di pêş de hukûmetê ava bikin. Hingê divê em ji beyanên bi vî cûreyî, heta ji dest tê xwe dûr bixin, çimkî sînorek hêza Tirkîyê ya li ser bûyerên Iraqê heye. Li Iraqê çi bibe, ewê Iraqî biryara vê yekê bidin. Eger Iraqî biryara li Bakûr avakirina otonomiyekê bidin ewê çêbibe. Pêwîst e ku Tirkîye bi wê herêma Kurdan re têkiliyên dostanî deyne. Heta ew der dikare di pêş de bibe dewletek serbixwe jî.’* Wî got, *‘Baş e di nav bûyerên ku evqas bi lez û bez rû didin de, em dikarin vê zavoqê (vîrajê) bizivirin? Min got, ‘em nikarin, lê divê helwesta me weha be.’* Piştê hilbijartin çêbû. Birêz Gul bû serokwezîr û ez jî bûm Wezîrê Karên Derve. Wî ji min re got: *‘Yaşar, niha tu Wezîrê Karên Derve yî, ma tu dikarî wê vîrajê bizivirî?’* Min got: *‘Niha Amerîkayî herêmê dagir dikin, zivirîna vîrajê dijwar e, belê ez li pişt gotinên xwe me. Di sala 2000an de min ev şîretên ha li Birêz Gul kiribû, belê iro em di têkiliyên dostane yên bi herêma Kurd re bi pêşiya Amerîka ketine û ew (Amerîkayî) standine pêşberî xwe. Dostaniya me ya bi Kurdan re ewqas nêzik bûye. Niha ez ji bo bakûrê Sûriyê jî heman tiştan dibêjim: Ewî Sûriyeyî biryar bidin, bê ka ewê li Sûriyê çi bibe. Divê em bi Kurdên wê derê re jî baş derbas bikin (Tekerek, 2013).’*”

Ev guherîna siyasetê tafilê pêk nehat, çaxê ku dor hat ser mafên Kurdan û destketiyên wan, Tirkîyê her gav çivan da xwe, çivçivand. Bi ser ku hukûmeta

navendî ya Iraqê di pirsra PKKê de zêde paxav bi siyaseta Tirkîyê nişan nedida jî, dîsa Tirkîyê hergav dixwest ku li hember Kurdan destê Bexdayê xurt be. Helbet Tirkîyê xema Kurdan nedixwar, belê rewşa Sûniyên Iraqê ne bi dilê wê bû. Di Çiriya Paşin a sala 2011an de, gava ku Amerîka bi tevahî ji Iraqê vekîşîye, hingê hukûmeta navendî helwesta xwe ya li dijî Sûnnîyan hê tûjtir kir. Çaxê ku biryara girtina Cîgirê Serokkomar Tarik Haşim hat derxistin û ew reviya Kurdistanê, hingê Tirkîyê biryar da ku wî wek penaber qebûl bike. Piştî ku ew hat Tirkîyê, rayedarên siyasî eleqayek mezin jê re nişan dan û ji bo parastina wî çî ji destê wan hat kirin. Gava ku Înterpolê ji bo girtina wî “bultenek sor” deranî ji Tirkîyê ew teslîm nekir û cîgirê serokwezîr Beşîr Atalay di beyaneke xwe de got ku “*Em welatek mêvanperwer in. Em rûdanan bi hassasiyet dişopînin. Haşimî niha mêvanê me ye û emê li mêvanê xwe xwedî derkevin* (Sabah, 2012).” *Di Tîrmeha 2012an de Tirkîyê mafê penaberî ji bo Haşimî nas kir* (Yezdani, 2012).

Di Îlona sala 2012an de, Serokwezîrê Tirkîyê Recep Tayyip Erdoğan, bi armanca ku beşdarî kongereya giştî ya AK Partiyê bibe, Serokwezîrê Iraqê Nûrî El Malikî ezimand Stenbolê. Di heman salê de têkiliyên Tirkîyê û Iraqê ber bi nebaşîyê ve diçûn û bi vê bangê Erdogan dixwest ku navbera herdu welatan baş bike. Belê banga ku li Malikî hat kirin, bi bahaneya ku hin planên wî yên din hene, ji alî Iraqê ve nehat erêkirin. Bexda ji ezimandina Tirkîyê re bêgane ma, belê Hukûmeta Kurdistanê Iraqê bi dilgermî beşdarî li kongreya AK Partiyê kir, Serok Barzanî di roja 31ê Îlonê de, li Enqerê, di Kongreya AK Partiyê de peyivî. Barzanî di axaftina xwe de li ser têkiliya herdu aliyên rawest û diyar kir ku ewê di pirsra çareserkirina mesela Kurdî de bi her awayî ji Tirkîyê re bibin alîkar. Nêzîkbûna di navbera Erbil û Enqerê de, Bexdayê ji Tirkîyê hê bêtir dûr dikir û di têkiliyên herdu aliyên de terk û derzên nû pêk dianî.

4. BIHARA EREBAN Û ÎRANÊ TIRKIYE NÊZİKÎ KURDAN KIR

Di nêzîkbûna Tirkîyê û Kurdistanê Başûr de du dînamêkên herêmî rolekî bingehîn dileyiztin:

- 1) Bandora Îranê ya li ser hukûmeta navendî ya Iraqê.
- 2) Geşedanên ku bi Bihara Ereban re li tevahiya Rojhilata Navîn rû didan û pêl bi pêl belav dibûn.

Bi taybetî piştî sala 2007an, Kurdan dixwest ku giraniya Îranê ya li ser Iraqê bi awayekî bînin keysê, da ku têkilî û hevkarîya herdu aliyên, desketiyên wan nekin xeterê. Hingê hevkarî û hevalbendîya Îran û Iraqê li ser xetê mezhebî bejin diavêt. Piştî sala 2003an desthilatîya siyasî ya Iraqê ji destê Sunnîyan derketibû û

Şiiyên Iraqê cihê wan standibûn. Bi vê kel û hersê, Sunniyên Iraqê ji referandûma Rêbazavahiyê (qanûnî esasî) re jî paxav nişan nedabûn (Katzman & Humud, 2016). Çawa ku di dema Saddam û demên beriya wî de Sûniyên Iraqê nedixwestin desthilatiya siyasî bi Şiiyan re parî bikin, wusa jî niha Şiiyan, Sûnî ji karên rêvebirîya welat dût dikirin û di buroksayiya dewletê de cih nedidan wan. Ji ber ku Îran raste rast li pişt Şiiyan disekinî, tu fersenda ku ne Sûnî û ne jî Kurd bi hêza xwe ya nav welat bikaribin li hember spartinên Bexdayê rawestin nemabû. Di heman demê de, di navbera Sûniyên Iraqê û Kurdan de jî hevkarîyek tunebû û ji xwe hêzên Sûnî jî di nav xwe de tarûmar bûn.

Di vê rewşa Iraqê ya aloz de, li ber Kurdan riyek hebû: An ewê radestî Îranê û Şiiyan bibûna an jî ewê Kurdan serî li hêzeke herêmî bidana û bi hevkarîya wê hêzê, li hember hevalbendiya Îranê û Şiiyên Iraqê yeksaniyek çêkirina. Di vê rewşê de, xên ji Tirkîyê tu dewletek din ya cîran a ku ewê bikaribin pê re danûstandinekê çêkin tunebû. Li rojhilatê wan Îran, li rojavayê wan Sûriye, li başûrê wan Şiiyên Iraqê û li bakûrê wan Tirkîye hebû. Ne tenê Iraq, hê ji beriya Iraqê ve Suriye jî hevalbendê Îranê bû. Loma tenê riya Tirkîyê li pêş Kurdan nîvenîv vekiribû. Eger Kurdan bi stratejiyek rast bikaribûna vî deriyê ha vekin, hingê dikarbûn hilmekê bîstandina. Heke na karê wan gellek dijwar bû. Riya pêşveberina têkiliyên siyasî, bi xurtkirina têkiliyên aborî ve girêdayî bû. Di heman demê de Kurdistan ji nû ve dihat avakirin, bi hezaran şirketên avawerî li Erbîlê kon vedabûn û di nav wan de gellek şirketên Tirkîyê jî hebûn. Hukûmeta Kurdistanê, gellek projeyên mezin yê avawerî dan şirketên Tirkîyê, ku di nav wan de karên avakirina balafirgehên Erbîl û Silêmaniyê jî hebû. Di nêzîkbûna Kurdan û Tirkîyê de Amerîka bi xwe jî, ji sala 2003an vir ve hewl dida (Cagatay & Tyler, 2012).

Îcar hêmana duwemîn Bihara Ereban bû. Bi rûdana Bihara Ereban re hemû dînamîkên Rojhilata Navîn serobino bûn. Bi taybetî Sûriyê bandoreke mezin li ser Tirkîyê nişan dida, çimkî herdu welat hemsênor bûn û dirêjahiya sînorê navbera wan ji 900 km yî zêdetir bû. Li herêmê Tirkîyê hê ji destpêkê ve helwestek siyasî ya ku dijberî rejîma Bişar Esad e pejirandibû. Herweha Tirkîyê didît ku Îran, li gel Iraqê raste rast piştevaniya Suriyê dike. Hevalbendiya Îran, Iraq û Sûriyê li ser bîngeheke mezhebi bejin diavêt. Bi vî awayî Îranê dixwest ku xeteke mezhebi ava bike û ji Xelîca Faris heta Deryaya Spî, bi awayê hîvîkekê, ku jê re Hîvîka Şii dibêjin bike jîyanê. Hesabê Îranê yê avakirina Hîvîka Şii hesabek stratejîk bû û ji zû ve dajot. Li Rojhilata Navîn, çavkaniyên petrolê yê herî dewlemend li “Hêvîka Şii” cih digirtin (Galbraith, 2006). Hingê Enqerê xwest ku li hember vê rasttenga (mîhver) Şii ji bo xwe hevalbendan peyde bike. Kurdîstana Başûr û Sûniyên Iraqê, divê rewşa tevlihev de ji bo Enqerê hevalbendên xweheyî xuya dikirin.

Sedemek din ji rewşa PKKê bû. Çimkî Tirkîyê bawerî pê dianî ku hem Suriye û hem jî Îran ji binî ve PKKê diparêzin. Bi nêzîkbûna Hukûmeta Kurdîstana Iraqê (HKI) re, Tirkîyê hevî dikir ku ewê Kurdên Başûr jî, li hember Qendilê hê bi pîvan tev bigerin.

Nêzîkbûna Tirkîyê û HKIê bandoreke neyênî li ser têkiliyên Enqere û Bexdayê jî nişan dida. Ji ber ku Bexdayê nedixwest Tirkîye, bêyî ku bi wan bişêwire û haya wan jê hebe bi Kurdan re danûstandineke sererast deyne. Li gor Iraqê, Tirkîyê bi van kirinên xwe xesar dida serwerî û desthilatiya Iraqê. Beriya ku bi Kurdan re bide û bistîne, diviya pêşî bi hukûmeta navendî ya Iraqê bişêwiriya.

5. TÊKILIYÊN DI WARÊ ENERJİYÊ DE

Tirkîyê heta demê nêzîk jî hukûmeta Bexdayê li ser pirsên enerjîyê ji bo xwe muxateb didît. Normên huqûqa navnetewî jî ev yek rast û pêwîst nişan didan. Wezîrê Enerjîyê yê Tirkîyê Taner Yıldız jî diyar dikir ku ewê Tirkîye li gor peymanên navnetewî tev bigere û bêyî ku erêkirina Bexdayê bistîne, bi Erbîlê re tu peymanek encamgir destnîşan neke. Eger bi Erbîlê re li ser xeteke enerjîye lihevhatinek pêk were jî, ewê bi erêkirina Iraqê çêbibe (Natali, 2012).

Di Gulana 2013an de Serokwezîrê Tirkîyê Recep Tayyip Erdogan diyar kir ku ewê Tirkîye, li gel Exxon- Mobilê, bi HKIê re peymanên cûrbicûr ên li ser petrolê çêke (Okumuş, 2014). Piştî vê yekê, li gor huqûqa navnetewî li riyên ji Kurdistanê anîn û kirrîna petrole hat gerrîn. Li pêş danûstandineke bi vî awayî du asteng hebûn: 1) Di pîrsa berhênerî (production, uretim), parîkirin û firotana petrolê de, di navbera hukûmeta navendî û desthilatiya Kurdîstana Iraqê lihevkirinek tunebû. 2) Diviya li gor huqûqa navnetewî ev danûstandin rêbazwar (meşru- legitimate) be.

Di Çiriya Paşîn a sala 2013an de Tirkîyê û HKIê peymanek di warê enerjîyê de destnîşan kirin. Bi vê peymanê armanc ew bû ku petrola Kurdistanê pêşî bigihîje Bêndera Ceyhanê û ji wir li bazarên cîhanê belav bibe. Belê hukûmeta Bexdayê yekderb li hember vê peymanê derket, diyar kir ku firotana petrolê tenê dikare bi erêkirina wan pêk were û karek weha binpêkirina Rêbazavahiya (constitution, Qanûna Esasî) Iraqê jî bi xwe re tîne, loma ne rêbazwarî (meşru, legitimate) ye. DYAyê helwesta hukûmeta Iraqê rast dît û piştgirîya Bexdayê kir (Serdaroglu, 2015). Li ser vê yekê Tirkîyê diyar kir ku ewê petrola Kurdistanê li Ceyhanê bê kewarkirin (depokirin) û piştî ku hukûmeta navendî ya Iraqê destûr da, wê gavê derfiroşiya (ih-racat) wê dest pê bike. Çaxê zordaniya (pressure) navnetewî li ser Tirkîyê zêde bû, ku bi giranî ji alî Amerîka ve dihat, hingê Wezareta Enerjîyê ya Tirkîyê, heta ji dest hat li ser vê mijarê beyanat neda. Herçiqas Bexdayê got ku ewê vê pîrsê bibe pêşberî Dadgeha Navnetewî ya Navberkarî ya Parîsê (International Court of Arbitration in Paris) jî, Tirkîyê ji binî ve xwest ku dilê wê bistîne (Jones, 2014).

Bêguman pirseke girîng ji karê ragihandina petrole bû, bê ka ewê bi kîjan riyê an bi kîjan lûleyên xetî petrola Kurdistanê bihata Tirkiyê. Gelo ewê lûleyên xetî yên Kurdistanê bi serê xwe ji nû ve bihatana kişandin an ku ewê bi lûleya xetî ya Kerkûk-Ceyhanê ve bihatana danîn? Lûleya Xetî ya Kerkûk-Ceyhanê ya ku dirêjahiya wê 970 km ye, di dema rejîma Baasê de, di sala 1977an de hatibû avakirin². Li gor peymanana navbera herdu welatan, ne Tirkiye û ne jî Iraq, bêyî ku destûra aliyê din hebe nikare ji vê lûleya xetî îstifade bike. Çimkî hê berê, Tirkiyê xwestibû ku lûleya xetî ya Bakû-Ceyhanê di nav sînorên xwe de, bi lûleya Kerkûk-Ceyhanê ve girêde, belê hukûmeta Iraqê destûr nedabû vê yekê (Okumuş, 2014). Eger Tirkiyê bikaribûya Iraqê razî bike û bi armanca transferî ji lûleya Kerkûk-Ceyhanê îstifade bikira, hingê ewê bi vê yeke jî hatinek bi dest bixista. Tam di vê dema ku li riyên anîna petrola Kurdistanê dihat gerîn, Wezîrê Enerjiyê yê Hukûmeta Kurdistanê Aştî Hawramî diyar kir ku ewê Hukûmeta Kurdistanê lûleyek petrolê ya nû ava bike û kapasîta wê jî rojê milyon varîlek be. Hawramî got ku ewê çêkirina lûleya petrole ya nû bi qasî 18 mehan an herî zêde 2 salan bajo û di çaryeka pêşî ya sala 2014an de amade be (Aljazeera Turk, 2013).

Piştî ku Amerîkayê jî piştgiriya Bexdayê kir, neçar hukûmeta Kurdistanê Iraqê li riyên bi Bexdayê re li hevdu hatinê geriya û bi vî awayî di 2ê Çileyê Pêşî yê heman salê (2014) de Erbil û Bexdayê li ser mercên firotana petrole li hev kirin. Li gor vê peymanê, ewê HKIê bikaribûya rojê 300.000 varîl petrol bifirota, ji %17ê yê hatinê di destê xwe de bihêştta û hatiniya mayî bisparta SOMOya Iraqê³. Petrola ku ji Kurdistanê Iraqê li bazarên dinyayê belav dibû, bi giranî bala kiryarên wek Îtalya, Fransa, Yûnanîstan û Îsrailê dikişand. Li gor peymanana destnîşankirî, ewê pereyên ku ji firotana petrolê hatine bi destxistin, li Halkbanka Tirkiyê biciviyana, ku ev jî ne bi dilê Amerîka bû.⁴

Di navbera mehên Gulanê û serê Tebaxa 2015an de, Îsrailê 19 milyon varîl ji petrola Kurdistanê kirrî, ku bi buhayê milyar dolarekî dikir. Îsrailê hema bêje ji çaran sisiyê petrola ku ji Kurdistanê dighîşt Bêndera Ceyhanê dikirî. Di heman demê de, ji %17yê petrola Kurdistanê hatiye Îtalyayê, ji %8ê wê Yûnanîstanê û ji %9ê wê jî Tirkiyê kirriye. Bi ser ku hinekan digot Îsrail bi erzanî petrola Kurdistanê dikire jî,

-
- 2 Herçiqas bi awayê Lûleya Kerkuk- Ceyhanê tê binavkirin jî, ya rast du lûle hene. Lûleya pêşî di sala 1977an de ya din jî di sala 1987an de hat vekirin.
 - 3 Lihevkerina HKIê û Bexdayê, tam li ser çî bingehê pêk hat baş nayê zanîn. Li gor ku Amberîn Zaman dinivîse, di Çileyê Pêşî yê sala 2014an de, bi handana DYAyê HKIê û Bexdayê li ser vê bingehê li hev kirin: Ji bo ku Kurd para xwe ya ji butçeye wergirin ewê rojê 550 000 varîl petrole bifiroşin şirketa netewî ya Iraqê SOMOyê. Belê piştê ev Peyman neket jiyane.
 - 4 Balkêş e, piştî destnîşankirina vê peymanê, hem muxalefata Tirkiyê û hem jî PKK bi hev re li hember derketibûn.

HKIê ev yeka ha red kir. Li gor hin nêrînan jî Îsraîl bi armanca ku ji Kurdistanê re bibe alîkar petrol dikirî (Sheppard, Reed & Raval, 2015). Bêguman firotana petrolê ya Îsraîlê Bexdayê jî acis dike, çimkî wek gellek dewletên Ereban, Iraq jî bi awayekî fermî Îsraîlê nas nake. Ji xwe eger bi Iraqê be, ewê Kurd ne petrola xwe bifiroşin û ne jî tiştêkî din bikin. Bi ser ku li gor Rêbazavahiyê Iraqê, ewê ji sedan %17ê butçeya netewî ya Iraqê ji Kurdistanê re bihata terxankirin jî, hukûmeta navendî tu car vî şertê ha sererast pêk neanî. Ji Sibata 2014an heta meha pêşî ya 2016an jî Bexdayê ji bo Kurdistanê dravdanî (payment, odeme) nekiribû û di vê demê de ji Kurdistanê re 18 milyar dolar deyndar bû (Zaman, Ocak 2016).

Bêguman aboriya Kurdistanê tenê ji astengên Bexdayê û li bazarên navnetewî erzanbûna buhayê petrole nakşîne. Pirsra penaberan jî wek barê ser bar, rewşa Kurdan hê xerabtir dike. Îro 1.8 milyon penaberên ku ji destê DAÎŞê ji Iraq û Sûriyeyê reviyane, li Kurdistanê stirî ne. Nûnera Washîntonê ya HKIê Bayan Samî Rahman, gava ku qala van penaberan dike balê dikişîne ser vê xalê, *“Li Urdun û Lubnanê jî nîfûsek mezin ya penaberan heye. Belê ew wekî me bi DAÎŞê re ne di nav şer de ne.”* (Zaman, Ocak 2016).

Tirkiye ne tenê petrola Kurdistanê, herweha ji bo kîrîn û ragihandina bazarên cîhanê ya gaza sirûştî ya Kurdistanê jî hewldana xwe dajo. Bi taybetî piştî ku di 24ê Çiriya Paşîn a sala 2015an de belafira şerî ya Rûsyayê ji alî hêzên ezmanî yên Tirkîyê ve hat xistin, mesela girêdaniya Tirkîyê ya bi gaza sirûştî ya Rûsyayê ve, hê bêtir hat rojevê. Genel Enerjî ya Tirkîyê, bi armanca ku bi HKIê re xebatên xwe yên li ser pêşvebirina zeviyên gaza sirûştî hê zêdetir bike, dest bi hewldanên nû kir. Hevalbendiya Tirkîyê û HKIê ya di warê enerjîyê de, bibê nebê avakirina lûleyên xetî yên nû û embarên kewarkirinî (depolama) jî tîne rojevê. Genel Enerjî hêvî dike ku di nav du- sê salan de bingeha ragihandina gaza sirûştî ya Kurdistanê bi tevahî ava bike. Armanca ew e ku salê 20 milyar m³ gaza sirûştî ji zeviyên Kurdistanê yên ku bi qasî 300 kmyî dûr in bîne Tirkîyê. Rezervên gaza sirûştî ya ku heta niha li Kurdistanê hatine dîtin bi qasî 11 tirilyon kûbîk fit e. Tirkiye salê 50 milyar m³ gaza sirûştî dimezixîne û ji sedan %55ê vê gazê ji Rûsyayê tê (Hurriyet Daily News, April 2016). Îcar ev hevkarîya aborî, bibê nebê herdu welatan nêzikî hevdu dike.

6. BARZANÎ Û ERDOGAN LI DIYARBKIRÊ RÛPELEKE NÛ VEKIRIN

Pêşveçûna demajoya aştîyê têkiliyên Tirkîyê û Kurdistana Başûr gihand radeyeke nû. Serokwezîr Erdogan, di 16ê Berfanbara 2013an de, Serokê Kurdistanê Mesûd Barzanî, li Diyarbekirê kir mêvan. Wê rojê li Diyarbekir, li ser hin pankartan ji bo Barzanî, *“Tu bi xêr hatî mala xwe”* û *“Bijî Serok Barzanî”* hatibû nivîsandin. Mesûd Barzanî di hatina xwe de hozanê gele Kurd ê navdar **Şivan Perwer** jî bi xwe re

anîbû. Şivan Perwer piştî 37 salên surgûn û koçeriyê, bi rûmet û serbilindî dizivirî welatê xwe. Serokwezîr Erdogan jî wek jesteke baş û xweş hunermendê navdar Îbrahîm Tatlıses bi xwe re anîbû Diyarbekirê. Barzanî û Şivan Perwer di ketina xwe ya bajêr de ji alî Wezîrê Dewletê Mehdî Eker ve hatibûn pêşwazîkirin. Bi hezaran Diyarbekirî jî, bi ala rengîn çûbûn pêşiya Barzanî. Diyarbekirê heta niha ji gellek rojên dîrokî re mazûvanî kiribû, belê ev roj rojeke cihê û dîrokî bû. Di wê roja dîrokî de Şivan Perwer şabûna xwe bi van gotinên ha dianî ziman, *“Bila dilê me hemûyan şad be. Bi armanca ku em bibin pardarê vê şahiyê em hatin. Gellek tiştên ku emê bipeyivin hene, belê emê piştîre bipeyivin. Em hatin welatê xwe. Tiştên xweş çêdibin. Ez gellek spas dikim”* (Hurriyet, Kasım 2013).

Serok Barzanî li Diyarbekir ji alî protokola dewletê ya herî bilind ve hatibû pêşwazîkirin. Wezîrê Karê Derve Ahmet Davutoglu, çûna xwe ya Amerîka taloq kiribû û ew jî hatibû Diyarbekir. Wê rojê Wezîrê Navxweyî Muammer Guler, Wezîrê Perwerdehiya Netewî Nabî Avcı, Wezîrê Ked, Çandinî û Heywankarî Mehdî Eker, Wezîra Malbatî û Siyasetên Civakî Fatma Şahin, cîgirê serokwezîr Bülent Arınç, Beşîr Atalay û Bekîr Bozdağ jî li Diyarbekir amade bûn. Ji heyeta BDPê Serokê Şaredariya Bajarê Mezin Osman Baydemir û mebûsên BDPê Sirri Sakik, Altan Tan, Esat Canan û mebûsa serbixwe Leyla Zana li balafirgeha Diyarbekir bi mebûs û wezîrên AK Partiyê re pêşwazî li Serokwezîr Erdogan kirin (Hurriyet, Kasım 2013).

Di dema şer û pevçûnê de gava ku Serokwezîr Erdogan an wezîrên dewletê dihatin Diyarbekir, şaredariya bajêr, bi armanca protestoyî gilêşên (çop) bajêr jî ji ser kûçe û kolanan nedicivandin. Li derên navendî yê bajêr qûç û lodên gilêşan çêdibûn, belê vê carê bajêr wek bûkekê hatibû xemilandin. Gava ku ji ber tengijîna trafikê çûna wesayitan hatibû ber sekinandinê, welatîyekî li ereba polis siwar bûbû, ji bo ku rê were vekirin bi Tirkî û Kurdî anons kiribû.

Erdogan di axaftina xwe ya Diyarbekir de, li ser cara pêşî hatina Mele Mustafa Barzanî ya Tirkîyê sekinî. Bê ka çawa 81 sal berê, di sala 1932an de, gava ku gund û bajarên Kurdan hatibûn bombaran kirin, ew ji Iraqê reviyabû û ji ser Şemzînanê ve ketibû Tirkîyê. Di vê hatina xwe de Mele Mistefa Barzanî tirsîyabû ku Tirkîye wan di dar de (îdam) bike, belê muameleyek gellek baş û mirovî bi wan re hatibû kirin. Erdogan bi jêgireke (referans) ji Qadî Mihemed, ji dîndarî, dilsozî û durustîya Mele Mistefa Barzanî qal kiribû û jê re siyanet girtibû. Serokwezîrê Tirkîyê axaftina xwe weha domandibû, *“Ez îro jî kurê Mele Mistefa, dostê xwe yê hêja Mesût Barzanî li Diyarbekir dikim mêvan. Tu jî wek bavê xwe û apên xwe, bi xêr hatî axa birayên xwe û welatê wan Tirkîyê; tu bi xêr hatî bajarê me Diyarbekir. Ez bi hezkirin silav li we û di şexsê we de, li birayên xwe yê li herêma Kurdistanê ya bakûrê Iraqê dikim”* (Mynet, 2013).

Pêşveçûna têkiliyên Tirkîyê û Kurdîstana Başûr, di helwesta Tirkîyê ya li hember avakirina dewleta Kurdî nermbûneke berbiçav çêkiribû û tîrsa Tirkîyê ya dîrokî şikandibû an jî gellek qels kiribû. Hê gava ku demajoya aştiyê li dar bû, rojnameya Frankfurter Allgemeine Zeitung, ji Serokwezîrê Tirkîyê Ahmet Davutoglu pirseke weha kiribû: “Li Kurdîstana Iraqê ji bo dewleta serbixwe şivakek vedibe. Gelo ev yek ji bo Tirkîyê xeterekê bi xwe re tîne?” Ahmet Davutoglu ev pirsê ha weha bersivandibû: “Kurdîstana serbixwe ne ji bo Tirkîyê, belê ji bo îstikrara herêmê dikare xeterekê bi xwe re bîne. Gava ku sînor biguherin, wê pevçûn û gengeşiyên nav dewletan zêde bibin. Çêtir e ku sînor wek xwe bimînin” (Îlke Haber, 2015).

7. PIRSA SEXWEBÛNÊ Û SÊ DÎNAMÎKÊN BINGEHÎN

Di nav astengên li pêş serxwebûna Kurdîstanê de, mesela aborî jî cihêkî girîng digire. Têkiliya Kurdan a fermî ya bi Bexdayê re, çareserkirina pirsên aborî hê bêtir tevlihev dike. Berî her tiştî, eger ku Kurdîstan serbixwe bûya, hingê Kurdan dikaribûn ji Netewên Yekbûyî alîkarî bixwestana, ji saziyên wek IMF û Banka Dinyayê deyn bîstandina, heta bono û tehwîlên xwe derxistana. Belê Kurd jî vê yekê jî bêpar in; çimkî dewleteke wan a serbixwe tune.

Serokê Kurdîstanê Mesûd Barzanî bi salan e ku doza Kurdîstaneke azad û serbixwe dike. Belê di pirsê serxwebûnê de sê dînamîkên bingehîn dertên holê. 1) Dînamîkên navxweyî, 2) Dînamîkên herêmî, 3) Dînamîkên navnetewî. Bêguman ev hemû hêman û dînamîkên ha bandora xwe li ser hev nişan didin û carna dikevin nav hevdu jî.

7.1. Dînamîkên Navxweyî

Raya giştî ya gelê Kurd, partiyên siyasî, civaka bajarwer (sivîl society), hêza rêxistinî, bireweriya netewî (şûra netewî) û hêmanên aborî dînamîkên navxweyî pêk tînin. Çaxê ku ahengeke netewî pêk hat, hingê bi çêkirina referandûmekê dînamîkên navxweyî dikarin ji bo serxwebûnê bî amadekirin. Bi ya min dînamîkên navxweyî, di riya bîdestxistina serxwebûnê de rolekî bingehîn dileyîzin. Terk û derzên dînamîkên navxweyî di riya avakirina dewleteke serbixwe de, destê hêza serxwebûnxwaz qels dikin. Gava ku hin partiyên Kurdan di vê yekê de dudilî man an şewişîn, hingê kar bêtir zehmet dibe. Çimkî yekîtiya navxweyî û siyaseteke bi biryardarî, ji bo amadekirina dînamîkên din jî pêwîst e. Îcar çaxê ku em ji nêzîk ve li dînamîkên navxweyî dinerin, dîmenê xuyayî biryardariyeke yekpare nişan nade. Çimkî car bi car hin partiyên Kurdan li hember serxwebûnê dertên û ev yek destê Kurdan bi her awayî qels dike. Mesela serokê Tevgera Goranê Noşîrvan Mistefa, heta niha ji bo serxwebûna Kurdîstanê peyameke xurt neda û di hin beyanên xwe de li hemberî serxwebûnê helwest girt. Noşîrvan Mistefa cara paşî di 27ê Tîrmeha 2016an de jî got ku: “Gava ku parlamento girtî be û di

hukûmetê de derz hebin em nikarin referandûm û serxwebûnê bipeyivin. Gel vê yeka ha qebûl nake” (Rudaw, 07.2016).

Helwesta YNKê û Goranê ya li hember serxwebûnê, ji alî siyasetmedarên Iraqê ve jî wek helwesteke li dijî serxwebûnê tê nîşandan. Serokwezîrê Iraqê yê kevin Nûrî el Malikî, ji ajansa fermî ya Îranê re diyar kir ku: *“Tu armancek YNKê û Goranê ya serxwebûnê û ji Iraqê veqetandina Kurdîstanê tune. Ev herdu partî jî tenê dilê Partiya Demokrat a Kurdîstanê (PDKê) xweş digirin û dizanin ku ev mesele heta dawiyê naçe*” (Amed Today, 2016).

Li gel YNK û Goranê, car bi car PKK jî beyanên li dijî serxwebûna Kurdîstanê dide. Hevserokê KCKê Cemîl Bayik, di hevpeyvîna xwe ya ku bi rojnameya Îngilîz The Guardianê re çêdike, li hemberî parvebûna Iraqê disekine û weha dibêje: *“Eger Irak parve bibe wê şer hê giran bibe û gefên komên biçûk ên wek DAÎŞê zêdetir bibe. Belê gava ku li hemberî DAÎŞê bûn yek, hingê ewê cihêtiyên navbera wan di pêşerojê de bi riyên diyalogê çareser bibin*” (Hawramy, 2014). Bi vê helwesta xwe Bayik, doza Kurdan a avakirina dewleteke serbixwe bi qasî şerê li hemberî DAÎŞê jî stratejîk nabîne. Ya rast tene du-sê sal e ku DAÎŞ heye, belê Kurd sed sale ku doza dewletbûnê dikin. Endamê Komîta Rêvebirî ya KCKê Dûran Kalkan jî demekê berê diyar kir ku ew li hember serxwebûna Kurdîstanê ne û li dijî parvekirina Iraqê ne. Kalkan di heman peyama xwe de got ku: *“Em li Iraqê li hember navendibûnê û perçekirinê biçûk in jî, em vê yekê rast nabînin. Em serxwetiya (autonomy) demokratîk ji bo gelan bi kêr dibînin*” (Kalkan, 05,2016).

Bibê nebê mirov difikire, bê gelo rêvebirên PKKê nizanin ku serxwetî (otonomî) bi huqûqa navxweyî ya dewletan pêk tê? Eger hêza gelekî hebe û mercên navnetewî jî kêm zêde amade bin, hingê ew gel dikare raste rast serxwebûna xwe îlan bike, belê herçî serxwetî bi guhartin û pergaldana huqûqa navxweyî pêk tê (Kiran, 2016). Bi ser de îro hem li Iraq û hem jî li Sûriyê serxwebûna Kurdan, ji anîna demokrasiye ya bo van welatan hê rihettir û hê hêsantir e. Tê bêjî van beyanên berpirsiyarên PKKê têr nakin, car bi car hemserokê PYDê Salih Muslim jî li hember dewleta Kurdî dertê û “şîret” li Kurên Başûr dike, da ku serî li ber serweriya Bexdayê deynin (Basnews, 06, 2016). Ya rast ravekirina (îzaha) vê belengaziya siyasî jî gellek zehmet e.

Gava ku partiyên Kurdan bi xwe mesela serxwebûnê wek pirseke netewî nebînin û daxwaza serxwebûnê bikin qurbana siyaseta navxweyî, hingê Kurd nikarin di mesela azadî û serxwebûnê de piştgiyariya dinyayê jî bistînin.

7.2. Dînamîkên Herêmî

Dewletên cîran û dewletên derdora wan dînamîkên herêmî pêk tînin. Dewletên cîran berî çend salan Îran, Irak, Sûriyê û Tirkiye bûn. Îro jî li ser kaxiz dîsa ew xuya dikin; belê em dizanin ku ji her çar dewletan bandorek zêde ya Irak û Suriyê nema-

ye. Loma gava ku ji dînamîkên herêmi tê qalkirin, ji cîranên nêzik û hemsînor Îran û Tirkiye tên bîra mirov. Di pîrsa serxwebûnê de hewlwesta van herdu aktorên sereke girîng e. Ji herdu dewletan, herçî Îran e helwesta wê kêma zêde tê zanîn. Ji roja rojîn ve Îran dewleteke Kurdan ya serbixwe ji bo hebûn û yekîtiya xwe wek gefekê dibîne û bi tu awayî naxwaze ku qebûl bike. Piştî hilweşîna rejîma Baasê û Saddam Huseyîn Iraq û piştî Bihara Ereban ji Sûriye, hema bejê bi tevahî ketin bin destê Îranê. Bi taybetî di siyaseta xwe ya derve de, Bexda û Şam îro bûne wek du Satrabên (walîtiyên) dema Împaratoriya Persan (Kiran, 07.2014). Ji destpêka belavbûna Îslamê ve, hema beje ji hezar salan vir ve ye, ev cara yekem e ku Bexda û Şam bi vî cûreyî dikevin bin bandora Îranê⁵. Rastî eve ku îro Îranê, 500 sal piştî Qanûnî Sultan Silêman cardin Bexda kiriye destê xwe. Loma herçiqas Iraq û Sûriye ji pertav ve (ji hêzê) ketibin jî, di pîrsa serxwebûna Kurdistanê de, Îran li ser navê wan tev digere. “Erê” an “Na” ya Îranê li ser navê Sûriye û Iraqê ye jî.

Herçî Tirkiye ye, di pîrsa serxwebûna Kurdistanê de heta dema nêzik ew jî kêma zêde wekî Îranê difikirî û îlankirina dewleta serbixwe wek xetere sor a siyaseta xwe ya derve didît. Mesela di 16ê Gulana 2001an de, di rojnameya Hurriyetê de, nivîsek di sermanşetê de çap bû, ku li binî destnîşana(îmza) serokwezîrê wê demê Bulent Ecevît hebû. Heman nivîsa ku li serê “bi dizî” û “zûbizû”(acil) hatibû nivîsîn; Wezareta Derve, MÎT û Sekreteriya MGKê tê de, ji heşt avahiyên dewletê yê stratejîk re hatibû şandin û di nivîsê de hatibû diyarkirin ku “*li Bakûrê Iraqê îlankirina dewleta Kurdî ji bo me casus belli ye*” (sedemê şer e). Di danezanê de weha dihat nivîsandin: “Li Bakûrê Iraqê ji bo me senaryoya ku ewê bi tu awayî neyê qebûl kirin, îlankirina dewleteke Kurdî ya serbixwe ye. Deklarasyoneke bi vî cûreyî ji alî me ve sedemê têkilbûnê(mudaxalê) hatiye hesabandin” (Hurriyet, 05, 2001). Di nav salan de beyanên bi vî cûreyî, bi sedan caran di rojnameyan de cih girtin.

Îro eger ji herdu cîranan, ji Îran û Tirkiyê yekê piştgirîya avakirina dewleta Kurdî ya serbixwe bikira û DYAyê jî ji vê rewşê re “lamba kesk” pêxista, hingê karê

5 Xelîfe Ebu Cafer el- Mansur, di sala 762an de, navenda xelîfetiya Îslamî ji Şamê bar kir Bexdayê û ji wê rojê heta dema Saddam jî bajarê Bexdayê wek navendeke Sûnnî ma. Bi têkilbûna Îranê, di dîrokê de çend caran Bexda ket destê Misilmanên Şîî, belê hergav jî Tirk û Kurd li hember vê yekê sekinîn û bi şer û pevçûn bajêr ji destê Şiiyan hat derxistin. Di dîrokê de cara de pêşî Bexda di sala 954an de ket destê Şiiyên Buweyhî û bi qasî sed salan di destê wan de ma. Sed sal bi şûn de Sultanê Selçûkî Tugrûl Beg, di sala 1055an de Bexda ji wan stand. Di sala 1258an de Mogolan Bexda dagir kir, belê dîsa bi saya Kurd û Tirkan, li Misilmanên Sûnnî hat zivirandin. Di sala 1508an de vê carê Safeviyên Îranî Bexda dagir kirin, belê di sala 1534an de Qanûnî Sultan Silêman, bajar ji destê wan stand. Şaîr Fûzûlî, ji alî Qanûnî ve girtina Bexdayê bi van rêzên xwe tîne ziman: “Girdi burcu evliyâya pâdişah-i nâmdâr”(Kete birca ewliyayan padîşahê navdar). (Dûrî, Îslam Ansiklopedisi, Diyanet Yayinlari).

îlankirina dewletê hêsan dibû (Zaman, 2015). Dîsa jî rewş çî dibe bila bibe helwesta herdu welatan ne yek e. Di nav salan de guherînek dîtbar (berbiçav-concert) di helwesta Tirkiyê de çêbû. Eger demajoya aştiyê li Tirkiyê şikest nexwara, îro wê nêrîna Tirkiyê hê gellek çêtir bûya.

Helwesta Tirkiyê ya li hemberî Kurdistanê serbixwe bi taybetî di çaxê demajoya aştiyê de guherîneke xuyayî nîşan da. Cîgirê Serokê Giştî û Berdevkê AK Partiyê Huseyin Çelik, di Hezîrana 2014an de li ser pira serxwebûna Kurdistanê beyaneke bi vî cûreyî da: *“Mixabin ji ber siyasetên şaş, îro Irak di nav xwe de wek sê perçeyan xuya dike. Em tu car naxwazin, belê gava ku Iraq bi awayê resmî parve bibe, wek hemû gelên Iraqê mafê Kurdên Bakûrê Iraqê jî heye ku di derbarê pêşeroja xwe ya siyasî de biryar bidin.”* (Çelik, 2014).”

Tê zanîn ku li Tirkiyê, di nav partiyên siyasî de ya ku herî zêde “dijberî Kurdan” xuya dike û siyaseteke Tirkpersetî dimeşîne MHP (Partiya Tevgera Neteweparêz) ye. Bi demajoya aştiyê re di helwesta MHPê (Partiya Tevgera Neteweparêz) de jî nermbûnek berbiçav xuya dike. Beriya ku demajoya aştiyê şikest bixwe û kar cardin têkilî hevdu bibin, Nûnerserokê Koma MHPê Yusuf Halaçoğlu di hevpeyvîna xwe ya bi radyoya DWê re weha dibêje: *“Li bakûrê Iraqê dewleteke ku bi awayê fiilî likar e heye. Li wir mercên dewletê pêk hatine. Loma em wek partî bi serê xwe yekîtiya axa Iraqê biparêzin jî bi tena serê xwe wateyekê îfade nake. Di encamê de, di pîrsa naskirin an jî nasnekirina serxwebûnê de hukûmet xwedan desthilatî ye. Helwesta wan a li ser vê yekê jî kifş e.”* Halaçoğlu di heman hevpeyvînê de diyar dike ku ewê îlankirina dewleta Kurdî li Tirkiyê înfialekê çeneke (Duran, 2014).

Demajoya aştiyê partiyeke wekî MHPê jî sist kiribû û anîbû radeya qebûlkirina dewleta Kurdî. Piştî ku dawî li demajoya aştiyê hat, helwesta gelê Tirk a li hember avakirina dewleta Kurdî ya serbixwe ber bi nebaşiyê ve guherî. Şirketa Lêkolînî û Şewirmendî Optimar, li 26 bajarên Tirkiyê, li ser 2037 kesian anketek çêkir, ku pîrseke wê jî li ser serxwebûna Kurdistanê ye. Şirketê vê pîrse jî beşdarên ankete dike: *“Irak û Sûriye parve bibin û Kurdistanê serbixwe ava bibe (Kurd serxwebûna xwe îlan bikin), divê Tirkiye li hember vê rûdanê çî bike?”* Ji % 37,6ê beşdaran dibêjin, *“divê bi riyên dîplomatîk bê tevgerkirin û ev biryar neyê qebûlkirin,”* ji %33.1 *“eger pêwîst be divê mudaxaleyeke leşkerî bê kirin û ev biryar neyê cih,”* ji 13,1, *“avahiyên navnetewî çawa tev bigerin divê Tirkiye jî wusa bike,”* ji % 7,9 *“divê Kurdistanê serbixwe bê naskirin û destekkirin”* dibêjin. Serokê Lijneya Rêvebirî ya Optîmarê Hilmî Daşdemîr diyar dike wan çar çaran ev anket çêkiriye (Bitlisname, 2016).

Ji dewletên herêmê, ya ku herî zêde li dijî avakirina dewleta Kurdî ye û her gav bi tûndî li hember vê yekê dertê Îran e. Çaxê ku Wezîrê Edaletê yê Îsraîlê Ayelet Şaked di beyaneke xwe de got: *“Divê di navbera Tirkiyê û Îranê de Kurdistanê ava*

bibe” vê yekê Îranê gellek acis kir. Alî Ekber Velayetî yê ku 16 salan Wezîrê Karê Derve yê Îranê bû, bi vî awayî bersîva Ayelet Şaked da: “*Rejîma siyonîst dixwaze li herê mê Îsraila dududyen, Îsraila sisiyan ava bike.*” Velayetî axaftina xwe bi vî awayî berdewam kir: “*Dijminên Îslamê bi awayekî xwezayî gotinên weha dikin. Em bawer in ku ewê Tîrkiye jî destûr nede vê yekê. Ewê rejîma Siyonîst tu car negihîje vê armanca xwe*” (Viagazette, 2016).

Bi ser ku tîkiliyên Îran û Îsrailê beriya Şoreşa Îslamî gellek baş bûn, piştî şoreşê Ayetullah Xumeynî Îsrail wek dijminê Îslamê îlan kir. Moshe Arens yê ku demekê Wezîrê Karên Derve yê Îsrailê bû li ser tîkiliyên herdu welatan weha gotibû “tîkiliyeke me ya tekûz bi Şahê Îranê re hebû, belê di şevê de xera bû” (Gresh, 1998). Li gor Xumeynî Amerîka “**Şeytanê mezin**” Îsrail jî “**Şeytanê biçûk**” bû (Galbrith, 2006). Kifş e ku di dijminatîya Îranê ya li hemberî Îsrailê de, helwesta Îsrailê ya li hember doza gelê Kurd jî rolekî girîng dileyize.

Ji wezaretê Karên Derve yê Îranê, Husên Emîr Ebdulahiyan jî diyar kir ku “*Îran bi her awayî li hember perçebûna Iraqê ye*” (Îlke Haber, 2016). Li gor Ajansa Nûçeyî ya Fars, Berdevkê Wezîrê Karên Derve Huseyîn Cabirî Ensarî, li ser hevdiñtinên Mesrûr Barzanî yên di derbarê Kurdîstana serbixwe de weha dibêje: “*Serxwebûn û yekîtiya axa Iraqê hem ji bo berjewendiyên gelê Iraqê û hem jî ji bo berjewendiyên herê mê û dinyayê garantiyek e*” (Cumhuriyet, 2016).

7.3. Dînamîkên Navnetewî

Di huqûqa navnetewî de karê naskirina dewleteke serbixwe tiştê herî zor, aloz û zehmet e. Çimkî di naskirinê de, siyaseta, huqûqa navxweyî û huqûqa navnetewî tîkilhev in û bi hev re dimeşin. Gava ku kar hat ser naskirin an nasnekirina dewletekê, pirrê caran ne pîvan û krîterên rêbazî û huqûqî, bele pîvan û krîterên siyasî derdikevin pêş, Naskirina dewleteke nû, wê dewletê wek endamêkî civata navnetewî qebûlkirinê bi xwe re tine. Di dîrokê de nimûneya herî pêşî ya naskirina dewletekê, ji alî Îspanyayê ve naskirina Hollandaya Yekbûyî ye. Gava ku Hollandaya Yekbûyî di sala 1581an de serxwebûna xwe îlan kir, nêzikî sed sal bi şûn de, di sala 1648an de Îspanyayê serxwebûna wê qebûl kir. Di warê naskirinê de nimûneya herî navdar, devjenîya Fransa û Îngilîstanê ya li ser naskirina Amerîka bû. Wê gavê Brîtanîyayê digot ku “heta ku ji alî dewleta ku li ser axê serwer e neyê naskirin,” tu dewletek nikare bi riya şer, pevçûn, serhildan an şoreşê bê avakirin. Belê Fransa li dijî vê ramanê bû û li gor Fransayê tiştê herî esasî çalakbûnî û tîra xwe kirinî (effectiveness) bû. Di naskirina dewletan de, helwesta Fransayê di sedasa 19an de wek prensîbek navnetewî hat qebûlkirin (Malanczuk, 1997:82).

Gava ku ji naskirina dewletekê tê qalkirin, li ser du cûreyên naskirinê tê rawestîn: naskirina de jure û naskirina de defacto. Belê pirrê caran ev herdu tîgih tînen

tevlîhevkerin an bi şaşî tîn bikaranîn. Çimkî de jure naskirin tê wateya naskirina hukûmeteke de jure. Ji ber ku peyvên de jure û de facto, salixê hukûmatê didin, karê naskirinê nahewînin. Carna tê gotin ku dewletek tenê dikare bi awayê de jure bê naskirin, belê çend nimûne hene û nîşanî me didin ku dewlet dikarin bi awayê de facto jî bîn naskirin. Mesela Endonezya, di navbera salên 1945 -49 an de, hê gava ku şerê xwe yê serxwebûnî li hember Hollandayê dida, ji alî çend dewletan ve hat naskirin. Dîsa nimûne hene ku dewlet carna bi awayekî de facto serweriya hin dewletan ya li ser hin welatan qebûl dikin. Gava ku di sala 1940an de Yekîtiya Sovyetê, Estonya, Letonya û Latviya bi ser axa xwe ve berda, hingê Brîtanyayê ev yek bi awayê de facto qebûl kir. Cihêtiya herî girîng a navbera naskirina de jure û de facto de ev e: Eger dewletek bi awayê dejure nehatibe naskirin, hingê pirsên wê yên huqûqî yên bi dewletên din re nikare bê çaresekirin. Çimkî bi awayê de facto naskirina wê têra ve yeke nake (Malanczuk, 1997:88).

Di pirsê serxwebûna Kurdistanê de helwesta civata navnetewî û bi taybetî dewletên ku di Konseya Ewlekarî ya Netewên Yekbûyî de cih digirin (DYA, Çîn, Rûsya, Fransa û Îngilistan), gellek girîng e. Çimkî îro gava ku dewletekê serxwebûna xwe îlan kir û xwest ku bibe endamê Netewên Yekbûyî, pêşî divê endamên herdemî yên Konseya Elekarî wê dewletê pêşniyazî Meclîsa Giştî bikin û Meclîs daxwaza endambûna wê bibe dengdanê (UN Charter). Di hevpeyvîneke xwe ya bi televizyona Al Jazeera re, Mesûd Barzanî li ser helwesta Amerîka û Ewrûpa ya di derbarê serxwebûnê de weha dipeyive, *“Ew rewşa Kurdan û rastiyan fêm dikin. Belkî di derbarê dema referandûmê de cihê bifikirin û fikrên xwe binin ziman, belê tu aliyek ne li dijî serxwebûna gelê Kurd e”* (Barzani, 04, 2016).

Herçiqas dewletên mezin di pirsê serxwebûna Kurdistanê de, zêde rengê xwe kifş nekin û Amerîka vê yekê ji bo îro zû bibîne jî, dewletên Ewrûpa yên demokrat, bi taybetî welatên Skandînavya û Îsraîl di her fersendê de piştgiriya xwe ya ji bo dewleta Kurdî ya serbixwe tînin ziman. Serokwezîrê Îsraîlê Benjamin Netanyahu di sala 2014an de got ku *“Kurd miletek şervan in û mafê wan heye ku xwedî serxwebûna siyasî bin”* (Bitlisname, 02, 2016). Serokê Îsraîlê Simon Peres jî di Hezîrana 2014an de ji serokê Amerîkayê Barak Obama xwest ku piştgiriya bidin Kurdistanê demokrat û serbixwe. Sefîrê Îsraîlê yê Li Waşîntonê Ron Dermer, di beyaneke xwe ya ji televizyona Kurdistan24 re diyar kir ku Tel Avîv gelê Kurd li Rojhilata Navîn ji bo xwe dost dibîne û daxwaza Kurdan ya dewleta serbixwe diparêze (Ekurd, 05, 2016).

Di bihara 2015an de, serokê Kurdistanê derket gerra Ewrûpa û li rawesta xwe ya pêşî Macarîstanê, bi serokwezîr Viktor Orban re civînek pêk anî. Piştî civînê, gava ku herdu serok derketin pêş kameryan, Victor Orban li ser pirsê peyamnêrê

Rûdawê weha got: “*Macarîstan wê alîkariya her gelên ku dixwazin serbixwebûna xwe bi dest bixin bibe. Li ser vê bingegehê emê herêma Kurdistanê jî biparêzin. Bi ser ku Kurdistan niha serbixwe nîne jî, di şerê li hemberî terorê de nûnertiya cîhanê dike*” (Îlke Haber, 05, 2015).

Gelo ewê helwesta dewletên Ereb ya li hemberî Kurdistaneke serbixwe çawa be? Ewê hemû bi hev re tevger bikin an ku ewê helwesta her yekê ji wan cihê be? Mirov dikare weha jî bipirse: Gelo ewê Yekîtiya Ereban di pirsra Kurdistanê serbixwe de xwedî biryar be an ku wê her dewlet li gor rewşa xwe biryar bide? Ez bawer im ewê di vê pirsê de her dewleta Ereb bi serê xwe, li gor rastiya xwe siyasetekê kifş bike. Ji xwe Pirraniya dewletên Ereba Mexreb, bi pirsra Kurdistanê re zêde têkildar nînin (Dunn, 2015). Beriya Bihara Ereban, car bi car serokê dewleta Lîbyayê Muammer Qadafi, piştgiriya xwe ji bo dewleta Kurdî dianî ziman, belê piştî ku ew ji desthilatiyê hat xwarê, Lîbya di nav xwe de tarûmar bû niha tenê bi derdê xwe re bilî ye.

Îcar îro di reşa heyî de, di nav dewletên Ereban de jî, wê bi taybetî giraniya çend heban hebe: Misir û Suûdî Erebiştan. Herçiqas Serokê Misirê Abdulfetah el Sîsî, li hember Kurdistaneke serbixwe be jî (Sisi, 07, 2014) piştî Bihara Ereban, ji ber serêşanên navxweyî zêde giraniyê Misirê nema. Belê herçî Suûdî Erebiştan e, her ku diçe li herêma giraniya wê zêde dibe û îro di nav dewletên Ereban de, tenê ew li hember siyaseta Îranê ya mezhebî tekoşinene bêeman dimeşîne. Di serî de Suûdî Erebiştanê û Kuveyt, ji bo hemû dewletên Xelîca Faris, tiştê herî girîng pêşî li belavbûna Îranê girtin e (Dunn, 2015). Eger dewleta Kurdî ya serbixwe, rê li ber belavbûna Îranê bigire û siyaseta Îranê ya mezhebî qels bike, hingê ewê Suûdî Erebiştan piştgiriya dewleta Kurdî bike. Hin kes dibêjin ku ewê Suûdî Erebiştan ji ber ku desthilatiya Îranê ya li ser Iraqê zêde nebe, ji Kurdistanê serbixwe re nebêje “erê” (Uslu, 2013). Belê ev nêrin bi tevahî pûç û şaş e. Çimkî tenê Kurdistaneke serbixwe dikare pêşî li siyaseta mezhebî ya Îranê bigire û bi her awayî destê wê qels bike.

Di encamê de civata navnetewî belkî piçekê bi giranî tev digere, bele em dibînin ku hêdî hêdî rastiya gelê Kurd dinase û her ku diçe bi çavekî hê çêtir li Kurdan dinêre. Li gor raporeke ku di Temûza 2014an de ji alî Rûdawê tê weşandin, Amerîka, Îngilîstan, Fransa, Îtalya, Tirkîye, Urdun, Kuveyt û Emîrata Yekbûyî ya Ereban, li îlankirina Kurdistaneke serbixwe germ dinerin. Herçiqas bi aşkerayî ney-ne ziman jî, Yekîtiya Ewrûpa jî ne li dijî Kurdistaneke serbixwe ye. Di lêpirsîneke gelwarî (opinion poll) de, ji Kurdên Başûr tê pirsîn, bê ka gelo di pirsra serxwebûna Kurdistanê de baweriya wan herî zêde bi kîjan dewletê tê? Encam bi vî awayî ne: Ji %56,3 Îsrail, ji %8,2 Tirkîye û ji % 4 Amerîka (Bengio, 2014). Balkêş e ku vê demê baweriya Kurdan, ji Amerîkayê bêtir bi Tirkîyê tê.

8. DAÎŞ: GEF Û FERSENDÊN LI PÊŞ KURDISTANA IRAQÊ

Di 6ê Hezîrana 2014an de hêzên DAÎŞê, li nêzikî Mûsulê bi hêzên ewlekarî yên Iraqê re ketin nav şer û li başûrê bajêr, bi lebateke xwekujî li navenda îstixbaratê ya el-Qahîre xistin. Di 7ê Hezîranê de, herêma Yermûkê tê de, li hin taxên bajêr elektrîk hat birrîn. Di 8ê Hezîranê de, li bakûrê rojhilatê bajêr şer geş bû. Di 9ê Hezîranê de nexweşxane û avahiya hukûmetê ya Ninovayê ket destê DAÎŞê, Waliyê Ninovayê Ûsemma Nûceyfi banga seferberiyê li gel kir. Di 10ê Hezîranê de balafirgeha Mûsulê ket destê DAÎŞê û bi alikariya Artêşa Neqşibendî ya Mûsulê, seranserê bajêr ket destê DAÎŞê. Serokwezîrê Iraqê Nûrî el Malikî ji parlamentoyê xwest ku rewşa awarte bê îlankirin (Hurriyet, 07, 2014). Di 11ê Hezîranê de ji Mûsulê 500 hezar kes reviyên, ji nav wan 300 hezar kes hatin herêma Kurdistanê. Hingê hukûmeta Kurdistanê 30 hezar pêşmergeyî şand ser sînorê Mûsulê û 20 hezar pêşmerge jî li herêma Kerkûk û Germiyanê hatin bicihkirin. Bajarê Tikrîtê, ku wek welatê Saddam Huseyîn jî tê naskirin ket destê DAÎŞê û DAÎŞ nêzikî bajarê Samarayê bû, ku tenê 110 km ji Bexdayê dûr bû. Di heman rojê de DAÎŞê li Mûsulê girt ser konsolosxaneyê Tirkiyê û 49 xebatkarên konsolosxanê rehin girt. Di 12ê Hezîranê de pêşmergehên Kurd tevahiya Kerkûkê kirin destê xwe (Aljazeera Tur, 07, 2014).

Çavê her kesî li ser bû, bê ka gelo ewê piştî Mûsulê DAÎŞ berê xwe bi kîjan aliyê ve bike û vê carê kuderê bistîne. Li ber DAÎŞê du rê hebûn:

- 1) Bi ser Bexdayê ve girtin û dawî li desthilatiya hukûmeta Malikî anîn.
- 2) Ber bi Kurdistanê ve firehbûn.

Gava ku rewşa artêşa Iraqê û pêşmerge dihat rûbirûkirin, hingê kesî texmîn nedikir ku ewê DAÎŞ berê xwe bi aliyê Kurdistanê ve bike û li gel artêşa Iraqê pêşmerge jî ji xwe re bike dijmin.

Hê mehek di ser dagirkirina Mûsulê re derbas nebûbû, DAÎŞê berê xwe bi aliyê Kurdistanê ve kir û di sisiyê Tebaxa 2014an de vê carê Şengalê dagir kir. Hêzên pêşmerge yên ku Şengalê diparastin bi şûn ve vekîşîn, herêma Şengalê ket destê DAÎŞê, bi deh hezaran Kurdên Êzîdî hatin kuştin û dîl girtin. Piştê Şengalê DAÎŞê berê xwe da Mexmûrê, li ser Erbil û Kerkûkê gefeke mezin pêk anî. Di serî de Kurd, hemû dinya li ber vê hêz û hovîtiya DAÎŞê şaş û mat mabûn. Gelo çima û bi çi awayî pêşmerge sengerên xwe berdabû û ji ber DAÎŞê reviyabû? Bi ya min çend sedemên girîng ên vê yeke hebûn:

- 1) Pêşmerge bi tu awayî hêvî û goman nedikir ku ewê DAÎŞê êrişê bîne ser axa Kurdistanê.
- 2) Pêşmerge bi giranî di warê êrşkirinê û bi şûn de vekîşînê de xwedî tecrûbe bû, di pîrsa parastina derekê de ne ewqas pîspor bû.

3) Hema bêje 15 sal bû ji şer û rastiya şerê gem dûr bû; wek hêzeke ku her gav di nav şer de ye têra xwe neçeliqandî û amade bû.

4) Di qada fermandarî de bêpergalî û kêmasiya motîvasyonî hebû.

5) DAÎŞa ku ji sêyeka axa Iraqê û ji sêyeka axa Sûriyeyê kiribû destê xwe, bi qasî dewleteke mezin xwedî çek û muhîmat bû; bi çekên herî modern û pêşketî rapêçayî bû.

6) Hukûmeta Malikî tam 8 meh bû ku ji butçeyê para Kurdistanê nedida û ji ber ambargoya Bexdayê hukûmeta Kurdistanê nikaribû ji bo pêşmerge çekên modern û pêşketî bikire an bi dest bixe (Kiran, 2016).

Gelo êrişa DAÎŞê ya li ser Kurdistanê, ji bo Dewleta Îslamî biryarek rast û stratejîk bû, an ku DAÎŞê şaşiyek mezin a stratejîk kiribû? Gava ku DAÎŞê, hem li Iraq û hem jî li Sûriyeyê şengehên ku nifûsa Sunnî li ser rûniştibûn, bi pirranî kiribû destê xwe, li ber wê du rê diman:

1) Piştî Mûsulê ber bi Bexdayê ve firehbûn.

2) Ber bi Kurdistanê ve firehbûn û radeskirina çavkaniyên enerjîyê.

Çawa ku me berê jî bal kişand ser, DAÎŞê biryara xwe li ser firehbûna ber bi Kurdistanê ve da. Gelo çima ne Bexda, belê Kurdistan? Li vir jî sê sedemên bingehîn dertên pêşberî me:

1) Ji ber tunebûna dewlata Kurdî, axa Kurdan, wek axeke bêxwedî (no man land) tê hesibandin û her kî bistîne jê re dimîne.

2) Li ser axa Kurdan, neqebekê li Deryaya Spî vekirin.

3) Ji ber neteweperestiya Ereban, girtina Bexdayê armançek bingehîn ê dema nêzîk nehesibandin.

Van hersê sedemên bingehîn berê DAÎŞê bi ser Kurdistanê ve kir. Çimkî herçiqas rêxistineke teror û hovîtiyê be jî, staratejiyek siyasî ya DAÎŞê hebû. DAÎŞ bi rê, rêgeh û refleksên îdeolojiya Baasê tevger dike. Zimanê Baasê yê “çepgir” û “sosyalîst,” bi îdeolojiya DAÎŞê re cihê xwe ji “**cîhada Îslamî**” û “**pergala Şerîetî**” re hêştîye (Kiran, 2016). Baasê her cûre tovbirî (jenosîd, soykirim) û hovîtiya xwe bi nasnama xwe ya çepgirî û Sosyalîstî dinixamt, DAÎŞ jî heman rêgehê (metodê) bi şarik û xêliya Îslamî dike. Îro ji her 40 fermandêrên leşkerî yê DAÎŞê, 25 kesên wan berê di artêşa Saddam de serbaz (subay) bûn (Munir, 2016). Teror, kuştin, hovîtî, tovbirî (genoside) û bi şikenceyên nedîtî kuştina mirovan, ji hesabê siyasî yê DAÎŞê re xizmet dikin. Bi gotina kurt DAÎŞê ev hovîtî tenê ji bo “kêfê” nedikir. Her cûre hovîtî bi armanca siyasî dihat kirin. Herçiqas DAÎŞê siyaseta cîhada herheyî (ebedî, berdewamî) dabe ber xwe jî, hedefên wê yê dema nêzîk, dema navîn û dema dirêj hebûn. Armanç, ango hedefên DAÎŞê:

Hedefê dema nêzîk ev bû: Li axa Iraq û Sûriyê ya ku bi pirranî Sûnnî niştêcih in, pêşî dewleteke Îslamî ya Sûnnî avakirin.

Hedefê dema navîn: Ber bi dewletên Îslamî yê din ve firehbûn û hemûyan di bin banê Xelîfetiye de civandin.

Hedefê dema dûr: Ji **Darûl Îslamê** ber bi **darûl harbê** ve firehbûn. Di dema dûr de ewê pêşî cihên wek Endulusê yê ku demekê Misilman bûne bihatana girtin û li ser wê bingehê fireh bibûna (Kiran, 2016).

Eger DAÎŞê berê xwe bi alî Kurdistanê ve nekira û rast bi ser Bexdayê ve biçûya û piştî ku Bexda sitand, ne ber bi aliyê axa Ereben Şîi û ne jî bi aliyê axa Kurdan ve li firehbûnê negeriyaba, wê gavê dinya ewqas jê re nedibû dijmin. Ji ber ku Bexda jî berê ve wek bajarek Sûnniyan dihat hesabandin, dibû ku rastî berrabûneke (reaktion) xurt nehata. Heta DAÎŞê di rewşeke weha de ne tevahiya bajarê Bexdayê, belê nivê wê yê ku bi pirranî Sûnnî lê niştêcih in bîstana, hingê ewê kirina wê jî alî dewletên wek Tîrkiye û Sûûdî Erebişatanê ve jî rast bihata dîtin. Li herêma, ji ber ku Sûriye têk çûye, wê gotina wê “pere” nekira, belê herçî Îran e, wê bi hemû hêza xwe li ber dagirkirineke bi vî awayî rawesta.

Gava ku DAÎŞê êrîş anî ser Kurdistanê, hingê hewcedariya Kurdan zûbizû (acil) bi alîkariya çek û muhîmata leşkerî hebû. Di vê dema hawarê de, dewletên cîran dikaribûn xwe bigihandina Kurdistanê. Îranê yekser heman şeva ku êrîş pêk hatiye du balafirên bi çek û muhîmat barkirî rêkirin Kurdistanê. Di serî de Kurd, çavê her kesî lê bû Tîrkiye jî were hawara Kurdan, belê Tîrkiye di vê demê de bêdeng ma. (Bi ya min ev ne bêdengîyeke bêrî bû, Tîrkiye dixwest bizane bê ka gelo ewê Amerîka Kurdan biparêze an na). Heta di serî de hat gotin ku Tîrkiye tu alîkarî bi Kurdan re nekiriye, belê piştê Mesût Barzanî, di beyaneke ku da Sky News a Erebi de li ser vê yekê peyivî û weha got, “*Alîkariya çekî ya pêşî jî alî Îranê hat. Me jî Tîrkiye jî hêvî dikir. Tîrkiye piştê alîkarî şand, belê jî ber konjonkora xwe ya navxweyî jî me xwest ku em eşkere nekin. Wê gavê diçûn hilbijartinên serokkomarî û di destê DAÎŞê de rehîneyên wan hebûn.*” (Sky News, 10, 2014). Barzanî di heman hevpeyvînê de diyar dike ku çavê wan li alîkariyeke hê xurt bûye, çimkî Tîrkiye dikaribû hê zûtir tev bigeriye û hê bêtir çek bida.

Mesût Barzanî di heman hevpeyvînê de li ser helwesta Tîrkiye ya li hember Kurdistanê jî radiweste û weha dibêje, “*Ez Tîrkiye wek dost dibînim. Ez bawer nakim ku ewê Tîrkiye li hember pêşveçûna Kurdistanê bisekine. Pirsê serxwebûnê tiştêkî din e. Ya rast, ez nizanim bê ka ewê helwesta dawî ya Tîrkiye û welatên din li ser serxwebûnê çî be.*” (Sky News, 10, 2014).

9. ENCAM

Di Tebaxa 2015an de, bi pêşkişiya DYAYê (Dewletên Yekbûyî yên Amerîka) koalîsyonek li dijî DAÎŞê hat avakirin, ku di destpêkê de 15 dewletan tê de cih standin. Li gel dewletên wek Amerîka, Îngilîztan, Fransa û Kanada, ji herêmê jî dewletên wek Erebstana Suudî, Urdun û Yekîtiya Mîrekiyên Ereb di nav hêza hevvelbend de cih girtin. Armanc sereke ya van hêzên hevpeyman ew bû ku DAÎŞê li herêmê bêbandor bikin û herweha hemû axa ku bi darê zorê bi dest xistiye jê bistînin. Bi vî awayî hem li Sûriyê û hem jî li Iraqê, li hember DAÎŞê êrîşên ezmanî û reşahiyê hatin li dar xistin. Li Iraqê hêzên pêşmerge, li Sûriyê jî YPGê bi alîkariya hêzên hevpeyman li hember DAÎŞê serketinên mezin bi dest xistin. DAÎŞ pêşî jî Mûsulê, dû re jî Rakkayê hat derxistin.

Piştî derketina DAÎŞê û qelsbûna desthilatiya Bexdayê, axa ku di bin destê Kurdan de bû ji %40 zêde bû û Kurdan hema bêje hemû axa xwe ya ku bi Bexdayê re li ser devjenî dikir û diviya pêşeroja wê bi referandûmê kifş bibe, azad kiribû. Bêguman bi Kerkûkê re, bîrên petrolê û hin navçeyên ku Kurd û Ereb bi hev re dijiyan jî ketibûn destê Kurdan (Cockburn, 03, 03, 2016). Bi taybetî, bi zivirîna Kerkûkê re Kurdan azadiya xwe ya aborî kiribûn destê xwe û ji bo parastina azadiya siyasî destê wan hê xurttir bûbû. Piştigirya navnetewî ya ji bo Kurdan, piştî êrîşên DAÎŞê hê xurttir û geştir bûbû. Êrîşa DAÎŞê ya li ser Mûsulê guherînek çêbar (nitel degişim) afirandibû. Nêçîrvan Barzanî vê guherîne jî kovara *The Economist* re bi vî awayî dîanî ziman: *“Hûn nikarin cardin bizivirin heman avahî û heman sistemê, çimkî Iraqê wêşên xwe yê serweriyê hunda kirine. Netewa Iraqê tune. Belê ewê serxwebûnê raberî me nekin, divê em bi xwe bistînin”* (*The Economist*, 2015).

Di 7ê Hezîrana 2017an de, hemû partiyên Kurdan di bin serokatiya Mesûd Barzanî de civînekê pêk anîn û di heman civînê de biryara çêkirina referandûma serxwebûnê hat dayin. Ya rast Biryara referandûmê hê di sala 2014an de ji aliyê parlamentoya Kurdistanê ve hatibû girtin, belê ji ber êrîşên DAÎŞê, desthilatiya Kurd neçar mabû ku vê demajoyê bi paş bixe (*Newsweek*, 07. 11. 2017).

Biryara çûyina referandûmê, hem ji alî dewletên cîran ve û hem jî alî Amreîka û dewletên rojava ve rast û li cih nehat dîtin. DYAYê xwest ku Kurd dîroka referandûmê bi qasî çend salan bi paş bixin. Tirkiye jî pêşî li hember dema referandûmê derket û wê jî xwest ku referandûm bê paşxistin. Belê piştê, her ku Tirkiye û Îran nêzîkî hevdu bûn, helwesta Tirkiyê ya li hember referandûmê hişkîr bû. Demekê bi şûn de herdu dewletan jî gef li desthilatiya Kurd xwarin û diyar kirin ku ewê tedbirên stûr li hember vê biryarê bistînin. Gava ku demajoya aştiyê li rê bû helwesta Tirkiyê ya li hember Hukûmeta Herêma Kurdistanê gellek nerm bû. Belê biryara çûyina referandûmê, Tirkiyê li siyaseta wê ya kevin zivirandibû. Erdogan,

di sala 2012an de, çend meh beriya ku demajoya aştiyê dest pê bike, piştî Lotkeya Ewlekarî di televizyonekê de weha gotibû, “*Emê li bakûrê Sûriyeyê, tu car destûr nedin avabûneke ku ewê Efrîn û Qamişlo bigire nav xwe. Avabûneke ku li bakûr çêbibe ji bo me avabûneke terorî ye. Mudaxelekirina wê derê mafek me yî herî xwezayî ye. Ev dikare planek wusa be ku avabûna bakûrê Iraqê bigihîne Derya Spi*” (Hurriyet, 25, 07, 2012).

Piştî ku di sala 2015an de demajoya aştiyê têk çû, helwesta Tirkiyê ya li hember hewldana Kurdsitana Başûr ya dewletbûnê jî yekcar hişktir bû û her ku çû, Tirkiyê rûdanên Sûriyê û Iraqê bi hevdû re, wek meseleyekê nîrxand. Erdogan, di 7ê Sibata 2016an de, gava ku ji gerra xwe ya Şîlî, Perû, Ekvator û Senegalê dizivirî welat, di balafirê de li ser rewşa Sûriyeyê weha gotibû, “*Şaşiya ku me li Iraqê kir, em naxwazin li Sûriyeyê dubare bikin. Ez alîgirê tezkera 1ê Adarê bûm⁶, yên ku li dij bûn bi aşkerayî negotin. Eger tezkera 1ê Adarê di dema pêşî de qebûl bibûya û Tirkiye li Iraqê bûya, hingê rewşa Iraqê weha nedibû*” (Munyar, 2016).

Bi ser hemû gefên ku dewletên cîran li desthilatiya Kurd xwarin, referandûma serxwebûnê di roja 25ê Îlonê de, bi awayê ku hatibû plankirin pêk hat. Çi Kurd, çi Turkmen û çi jî Asûrî be, ji %72yê hîlbijêran, roja 25ê Îlonê çûn ser sindoqan û di encamê de, ji % 93an ji serxwebûna Kurdîstanê re gotin “erê.” Li dereke wek Kerkûkê, ku ji %40-45ê şênîyên wê Ereb, Tirkmen û Asûrî bûn, dengên “erê” ji % 80 derketin, ku ev rêje ji bo Kerkûkê gellek bilind bû. Bi ser ku Tirkiyê digot, ewê li Kerkûkê Tirkmen, Ereb û Asûrî neçin ser sindoqan û rêjeya beşdariyê gellek kêmtir be jî, ev bendemanî (beklenti) pêk nehat. Helwesta hîlbijêrên Kerkûkê gellek kes şaş û mat hêştibû.

Piştî referandûmê Tirkiyê xwest ku desthilatiya Kurd tafîlê encamên referandûmê betal bike, belê tiştek weha bi awayê huquqî ne derdest (mumkun) bû. Bi taybetî li Kerkûkê jî pêkanîna referandûmê dewletên cîran gellek acis dikir. Loma çend roj piştî referandûmê, Tirkiyê û Îranê, li ser daxwaza hukûmeta navendî ya Iraqê, hewa xwe ya ezmanî li ber Kurdan girtin, seferên firokeyan ên ji bo Hewlêr û Silêmaniyê hatin betalkirin.

Tam bist roj di ser referandûmê re derbas bûbû ku, di roja 16.10.2017an de, hêzên Heşdî Şabî û Iraqê bi hev re êriş anîn ser Kerkûkê. Bajarê Kerkûkê yê ku ji

6 Erdogan qala koalîsyona ku li hember rejîma Saddam hatibû avakirin dike. Di koalîsyona ku di sala 2003an de bi pêşkişîya DYAyê li hember Iraqê hatibû avakirin de 30 dewletî cih girtibû. 250 000 hêzên leşkerî yên Amerîkî, 45000 leşkerên Brîtanayî û 2000 jî leşkerên Avûstralyayî, wek hêza reşahiyê beşdarî operasyonê bûbûn. Tirkiyê bi tezkera 1ê Adarê rê neda ku leşkerên koalîsyonê ji ser axa wê êrişî Iraqê bikin. Hingê Rûsya, Çîn û gellek dewletên din jî operasyon şermezar kiribûn (Sandholtz, 2008).

sala 2014an vir ve di destê Kurdan de bû, bi hevkarîya pêşmergeyên YNKê, di yek şevekê de ket destê Iraqê (ya rast Îranê). Tu nebêje YNKê, çend roj berê bi Îranê re peymanek veşartî çêkiribû û li gor vê peymanê ewê ji bajêr vekîşîya û Heşdî Şabî biketa Kerkûkê. Bi gotina Mesût Barzanî, “*xencereke bi jahr ji paş ve, li piştê Kurdan hatibû xistin*”. Belê di vê bêbextiya li hemberî Kurdan de, qusûr kêmahîya desthilatiya Kurd jî ne hindik bû. Bi ser ku Kurd, 26 sal bû xwedan desthilatiyeke herêmi bûn û ji 2005an vir ve jî dewleteke feder bûn, hê jî di nav xwe de hêzeke pêşmerge ya hevpar û netewî ava nekirûbûn. Loma gava ku fermanarên bazkekî pêşmerge bi Îranê re bi dizî li hev kiribûn, Kerkûk û hema bêje ji %40ê axa wan, di şevekê de ji dest çûbû.

Bêguman di serî de dewletên cîran, haya Amerîka jî ji planê radestkirina Kerkûkê hebû û hin dewletên cîran jî ji destpêkê ve di nav vî karê ha de bûn. Bi ser de, eger referandûm nehata çêkirin jî, piştî rizgarkirina Musûlê, ewê Iraqê bi pêşkişîya hêzên Heşdî Şabî ve êrîş biyaniya ser bîrên petrolê yê Kerkûkê. Sîrf ji ber vê yekê, Iraqê operasyona Havîceyê (navçeyek Kerkûkê) hêştibû paşiyê, da ku ji wir êrîş bine ser Kerkûkê. Mixabin, bi “def û zirne” îlankirina referandûma serxwebûnê, fersend û behaneyek baş dabû destê xêrnexwazan. Eger Kurdan, tam di dema ku Mûsul ketibû destê DAÎŞê û hêzên vê rêxistina terorî nêzîkî Bexdayê bûbûn, bêyî ku biçin referandûmê tafîlê serxwebûna xwe îlan kiribûna, hingê dibû ku dinyayê ew binasa û wek dewleteke serbixwe bihatana qebûlkirin. Eger dinyayê ew nas nekira jî, qet nebe sê-çar salan bi awayî de facto serbixwe dima û destê wê hê xurttir dibû. Belê desthilatiya Kurd hingê ev yek exlaqî nedît û Amerîka jî misêva ji wan re digot ku “rawestin, piştî têkçûna DAÎŞê referandûmekê çekin, dû re hêdî hêdî hûnê serbixwe bibin.”

Bêguman ji destçûyîna Kerkûkê, ji bo hemû Kurdên cihanê têkçûnek nedîtî bû û li seranserê dinyayê Kurd hêvîşiketî bûbûn. Eger Kurdan li hember dagirkirina Kerkûkê berxwedanek rêbazwar (meşru) li dar xistibûya, dibû ku di serî de Amerîka, helwesta dewletên rojava jî biguheriya. Çimkî di sala 2014an de, heta ku çar meh di ser êrîşa DAÎŞê ya li ser Kobaniyê derbas bûbû û ji %95ê bajêr ketibû destê êrîşkaran jî dinya bêdeng mabû. Îcar piştê Amerîka û dinya li hawara Kurdan hatibû û cara pêşî li Kobaniyê DAÎŞ şikestibû û ji bajêrê ku dagir kiriye vekîşiyabû. Belê li Kerkûkê desthilatiya Kurd, ji tîrsa ku dikare rê ber şerê birakujiyê veke, bi şûn ve vekîşiyabû.

Di encamê de, referandûma serxwebûnê helwesta Kurdan ya azadixwaz nişani tevahiya dinyayê da, belê hundakirina Kerkûkê û derên din, bazk û milên Kurdan şikand û ew kirin rewşeke bêkeys. Ji îro bi şûn de, eger Kurd zûka bikaribin xwe li ser hev bicivin û nakokiyên xwe yê navxweyî bidin aliyekî, bi taybetî hêzên

xwe yên pêşmerge di bin femandariya navendekê de binin ser hev, bi awayekî çalak parlamentoya xwe bixebitînin, bi derûcîranan û bi nemaze bi dinya hemdem re têkiliyên dîplomatîk ên xurt deynin, ewê bikaribin tiştên ku hunda kirine cardin bi dest bixin. Îcar herçiqas Kerkûk bi darê zorê ji Kurdan hatibe standin jî, li gor xala 140an a rêbazavahiya Iraqê, divê li Kerkûkê referandûmek bê çekirin û gelê Kerkûkê biryara xwe bide, bê ka ewê bi Iraqê re bimîne an jî beşdarî herêma Kurdistanê bibe. Piştî ku Kerkûk ket destê Iraqê jî, Wezaretê Amerîka ya Karên Derve bi beyanekê kifş kir û got ku “heta li Kerkûkê, li gor rêbazavahiyê çareseriyek neyê dîtîn, ewê mesela Kerkûkê çareserkirî nehesibînin.”

10. ÇAVKANÎ

ABD ile Gizli Menbiç Anlaşması (2016, 06.07.). Milliyet.

A Complicated Alliance with Turkey. (2016, 25 August). The Newyork Times.

After Turkey's Syria Incursions, Questions Grow Over Exit Strategy. (2016, September 1.) voanews.com.

AK Partili Çelik: Kurdistan'ı Tanırız Demedim. (2014, 30 Haziran). Haberler.com.

Akyol, T. (2016, 01.09.). Fırat Kalkanı. Hurriyet.

Atalay'dan Haşimi Açıklaması. (2012, 10.05.) Sabah. <http://www.sabah.com.tr/gundem/2012/05/10/atalaydan-hasimi-aciklamasi>

Arango, T. (2016, Sept.1.). Kurds Fear the Us Will Again Betray Them in Syria. The New York Times.

Bagımsız Kurdistan'a Macaristan'dan destek. (2015, 11.05.). İlke Haber. <http://www.ilkehaber.com/haber/bagimsiz-kurdistan-macaristandan-destek-32601.htm>

Bagımsız Kurt Devletini Taniyacagını Açıklayan İlk Ülke. (2016, 07.02.). Bitlisname. <http://www.bitlisname.com/2016/02/07/bagimsiz-kurt-devletini-taniyacagini-aciklayan-ilk-ulke/>

Barkey, H. J. (25 August, 2016). Washington Tightrope Act in Syria. Foreign Affairs.

Barzani ve Perver Diyarbakir'da. (16 Kasım 2013). Hurriyet.

Barzani: ABD ve Avrupa bagımsız Kurdistan'a karşı değil. (2016, 16.04.). Ufkumuz. <http://www.ufkumuz.com/barzani-abd-ve-avrupa-bagimsiz-kurdistan-karsi-degil-49015h.htm>

Bengio, O. (2016, August 14.) Meet the kurds, a historcally oppressed people who will get their own state. Tablet.

Bozarslan, M. E. (2001). “Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedi’de Kurdistan ve Kurdler”, Deng Yayınları, İstanbul, r. 151.

Cockburn, P. (2016, March). “End Times for the Caliphate?” London Review of Books, Vol.38, No:5, 3.

- Cokckburn, P. (2016, 24 August). Turkey's foray into Syria to take on Isis is a gamble in a very dangerous game. Independent.
- Cokckburn, P. (2016, 03.September.) Syrian Kurds vow to fight to the death to stop Turkey 'invading' their territory. Independent.
- Çağatay Soner and Tylyer, Evans. (2012, October). Turkey's Changing Relation With Iraq, Kurdistan Up, Baghdad Down. Policy Focus, r. 1.
- Çalışlar, O. (2016, 05.03.). PYD siyaseti değişmez mi? Hürriyet. http://sosyal.hurriyet.com.tr/yazar/oral-calislars_550/pyd-siyaseti-degisemez-mi_40063911.
- Darbe girişimi - Erdoğan'dan ABD'ye Gülen çağrısı: İade edin. (2016, 16 Temmuz). BBC Türkçe.
- Davutoglu: Bağımsız Kurdistan bölge için tehlike. (2015, 14.01.) İlke Haber.
- Dobbins, James, Jones, Seth G., Runkle, Benjamin, Mohandas, Siddharth. (2009). Occupying Iraq a history of the coalition provisional authority, Rand Corporation.
- Dunn, Michael C. (2015). The Arab World and the Kurds. <http://www1.american.edu/cgp/pdf/dunn.pdf>, Erşim:10.11.2015
- Duran, A. E. (.2014, 04.07.). "Türkiye, 'Kürdistan'a hazır mı? Deutsche Welle Türkçe.
- Duran Kalkan: İran'ın parçalanmasına karşıyız. (2016, 10.05.). Bashaber. <http://bas-haber.com/tr/news/14416/duran-kalkan-rakin-parcalanmasina-karsiyiz>
- Ed Dûri, Abdülaziz, "Bağdat" Diyanet İslam Ansiklopedisi, cilt:4, r. 433, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Egypt's president Sisi warns Iraqi Kurdistan's secession would splinter Mideast. (2014, July 7.). Ekurddaily. <http://ekurd.net/mismas/articles/misc2014/7/govt2321.htm>
- Eli Ewnî'den Salih Muslim'e: Kanımızı kole olmak için mi doktuk? (2016, 15.06.). Bas-news. <http://basnews.com/index.php/tr/news/kurdistan/281773>
- Erdogan: Mudahale Etme Hakkımız Var. (2012, 25 Temmuz). Hurriyet.
- Erdoğan İlk Kez "Kürdistan" dedi. (2013, 17 Kasım). Mynet. <http://www.mynet.com/haber/guncel/erdogan-ilk-kez-kurdistan-dedi--862637-1>
- Erdoğan'dan ABD'ye 'PYD' tepkisi: Bu nasıl Ortaklık? (2016, 10 Şubat). BBC Türkçe.
- Galbraith, Peter W. (2006). The End Of Irak, How American Incompetence Created a War Without End, Simon & Schuster Paperbacks, New York.
- Genel Energy courts Turkey with Kurdish gas to reduce reliance on Russia. (2016, April 28.). Hurriyet Daily News.
- Goran'dan Barzani'ye: Referandum ve bağımsızlık konuşamayız. (2016, 27.07.). <http://rudaw.net/mobile/turkish/kurdistan/2607201613>
- Gresh, A. (1998), "Turkish- İsrail- Syrian Relations and Their İmpact on the Middle East", *The Middle East Journal*, vol. 52, Number 2, Spring.
- Hawramy, Fazel. (2014, 24.12.). "Exclusive: Senior Kurdish rebel leader warns Iraq must stay united to defeat 'savage' Isis," The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2014/dec/24/pkk-kurdish-leader-cemil-bayik-iraq-syria-isis>

Hurriyet, 2001, 16 Mayıs.

Hurriyet, 2016, 19 Ağustos.

Iraq: Forcible Expulsion of Ethnic Minorities. (2003, Mar.). vol. 15, no. 3(E) (New York: Human Rights Watch,). <https://www.hrw.org/reports/2003/iraq0303/>

İrandan Bagımsız Kurdistan'a ret. (2016, 10 Mayıs). Cumhuriyet.

Israel supports Kurdistan independence, Israeli envoy to U.S. says. (2016, March 5).

Ekurddaily. <http://ekurd.net/israel-supports-kurdistan-independence-2016-03-05>

IŞİD Musul'da kontrolü ele geçirdi. (2014, 10.07.). Hürriyet.

“İran: 2. İsrail, Kürdistan'a izin vermeyiz,” <http://www.viagazete.com/2016/01/28/iran-2-israil-kurdistana-izin-vermeyiz/>

İran Şaşırtmadı: bağımsız Kurdistan'a Karşıyız. (2014, 02.07.). İlke Haber. <http://www.ilkehaber.com/haber/iran-sasirtmadi-bagimsiz-kurdistana-karsiyiz-30001.htm>

Jones, D. (2014, 06.05.). Turkey, Iraqi Kurdistan Seal 50-Year Energy Deal. VOA. <http://www.voanews.com/a/turkey-iraqi-kurdistan-seal-50-year-energy-deal/1930721.html>

Kalin, İ. (2016, 31.08.). Rusya ve ABD'ye gerekli bilgilendirme yapıldı. Suputnik Türkiye.

Katzman, K. & Humud, C. E., (2016, March 9). Iraq: Politics and Governance, Congressional Research Service, , <https://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS21968.pdf>

Katzman K. & Humud, C. E. (2016, March 9.). Iraq: Politics and Governance, Congressional Research Service, <https://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS21968.pdf>

Kıran, A. (2001). Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası, Birikim, Ağustos, Sayı: 148.

Kıran, A. (2016). Yeni Bir Ortadoğu ve Kurtler, Nas Yayınları, İstanbul, r.129.

Kıran, A. (2014, 07.07.). Türkiye-Kurdistan İttifakı ve Yeni Ortadoğu. Nêrinaazad. http://www.nerinaazad.com/columnists/abdullah_kiran/turkiye-kurdistan-ittifaki-ve-yeni-ortadogu

K.Irak'tan Türkiye'ye yeni boru hattı. (2013, 31 Ekim). Aljazeera Turk. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/kiraktan-turkiyeye-yeni-boru-hatti>

Kronoji: IŞİD'in Musul İşgali. (2014, 12.07.). Aljazeera Turk. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/kronoloji-isidin-musul-iskali>

Kurdistan ever closer to independence. (21 February 2015). The Economist.

Magnier, Elijah J., Putin and Erdogan have agreed on a restricted road map in Syria: the Kurds and Nusra will be the main losers. Middle East Politics, <https://elijahjm.wordpress.com/2016/08/30/putin-and-erdogan-have-agreed-on-a-restricted-road-map-in-syria-the-kurds-and-nusra-will-be-the-main-losers/>

Malanczuk, P. (1997). “Akehurtst's Modern Intrudocion to International Law”, Seventh Revised Edition, Routledge, r. 88.

Maliki: YNK ve Goran Bagımsız Kurdistan'a karşı. (15.08.2016). AmedToday. <http://www.amedtoday.org/mobil/haber/9693/maliki-ynk-ve-goran-bagimsiz-kurdistana-karsi.html>

- Mesut Barzani: Türkiye yardım etti, açıklamadık. (2014, 14 Ekim). Hurriyet.
- Adla, M. (2017, 07.11.). War i n Iraq: Masoud Barzanî, ex-Kurdîsh Leader, Says U.S. Knew in Advance About Iraqî Assault on Kirkuk. Newsweek.
- Munir, M. (2016, 4 Agustos). Gebersek de kurtulsak diye yalvaracaklar. T24. <http://t24.com.tr/yazarlar/metin-munir/gebersek-de-kurtulsak-diye-yalvaracaklar,15179>
- Munyar, V. (2016, 7 Şubat). Irak'taki hataya düşmek istemiyoruz. Hurriyet.
- Natali, D. (2012, June 6). Baghdad and Erbil Clash over Oil. al-Monitor. <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2012/almonitor/iraqs-energy-imbroglio.html>.
- Okumuş, O. (2014, 01.08.). Turkey energy deal with KRG lacks transparency. Al- Monitor.
- Ozturk E. (2016, 07.06.). Sınırdaki IŞİD olacağına PYD olsun. Hurriyet.
- Okumuş, O. (2014, 01.08.). Turkey energy deal with KRG lacks transparency. Al- Monitor.
- Ryan, M. (2016, 24 August). In Syrian border battle, Pentagon touts role of fighters from troubled train-and-equip program. The Washington Post.
- Sandholtz, W. (2008). "The Iraq War and Internatinal Law" International Law, Edited by: David Armstrong, Routlege, r. 223.
- Serdaroglu, O. (2015, 31 August). The Turkish-Kurdish energy deal could pave way for Iraq's breakup. Middle East Eye, <http://www.middleeasteye.net/columns/turkish-kurdish-energy-deal-could-pave-way-iraq-s-breakup-617359973>
- Schmitt Eric and Bilefsky Dan. (2016, July 16). Turkey Interrupts US Air Mission Against ISIS at Major Base. The New York Times.
- Sheppard, David, Reed John and Anjli Raval. (2015, August 23). "Israel turns to Kurds for three-quarters of its oil supplies," Financial Times.
- Talabany, N. (2007, Winter). Who Own Kirkuk? The Kurdish Case. Middle East Quarterly, r. 75-78
- Tayiz, K. (2016, 13 Şubat). Türkiye'nin PYD politikası yanlış mi? Akşam.
- Tekerek, T. (2013, 29.07.). Asker Suriye'ye Girerse Donemez. Taraf.
- The Guardian. 2014, 24 December.
- Turkler Bağımsız Kurdistan'a Nasıl Bakıyor? Çarpıcı Sonuçlar. (2016, 03.03.). Bitlisname. <http://www.bitlisname.com/2016/03/03/turkler-bagimsiz-kurdistana-nasil-bakiyor-carpici-sonuclar/>
- Turkey expects US to fulfill promise, withdraw PYD from Manbij. (2016, August 15). Daliy Sabah.
- Turkey Ponders Northern Iraq Measures, Talabani 'Regrets' Threats. (2007, April 11). Journal of Turkish Weekly. <http://www.turkishweekly.net/news/44194/turkey-ponders-northern-iraq-measures-talabani-regrets-threats.html>.
- Turkey: Suicide bomber kills more than 50 at wedding. (2016, 22 August). Aljazeera,

<http://www.aljazeera.com/news/2016/08/injured-blast-hits-wedding-hall-gaziantep-160820204150494.html>

Tol, G. (2016, August 26). Is Turkey a US Ally Against ISIS? The New York Times.

UN Charter, Chapter III, Article: 4

Uslu, E. (2013, September 12.). An independent Kurdistan? Not if the US can help it. Almonitor.

Yayla, A. (2016, 12.02.). Türkiye'nin PYD politikası yanlış mi? Yeni Yüzyıl.

Yezdani, İ. (2012, July 31). Turkey Gives al-Hashemi, His Team Residence Permit. Hurriyet Daily News, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-gives-al-hashemi-his-team-residence-permit.aspx?pageID=238&nID=26723&NewsCatID=359>

Zaman, A. (2016, 20 Ocak). Irak Kürdistanı ekonomik çöküşün eşliğinde mi? Al- Monitor.

Zaman, A. (2016, 03.04.). Tam bir açmaz: Türkiye-ABD ilişkileri, IŞİD-YPG-PKK üçgenine sıkıştı. Diken.com.tr.

Zaman, A. (2016, 26.08.). ABD Suriyeli Kürtleri 'Sattı' mı? diken.com.tr.

EXTENDED ABSTRACT

The War Against ISIL, Turkey and Future of Iraqi Kurdistan

Turkey's policy towards Kurdistan region of Iraq has changed through time dependent on political actors of era and regional dynamics. The political shift regarding Iraqi Kurdistan can be divided into a few different periods. The first period is between 1920 and 1926. In this period Mosul province was under the British control since 1918 and Turkey claimed that the Iraqi Kurdistan territory, which is known as Mosul province, belongs to it and should be incorporated its national borders. After Turkey and Great Britain didn't come to an agreement with the Mosul Province, both sides agreed on delegating the issue to the League of Nations. Eventfully the League of Nations decided to leave the region to the newly established Iraqi state, which was under the mandate of Great Britain.

The second period can be evaluated the longest and the most stable one, which is between 1926 and 1986. After the League of Nations solved the Mosul Province issue on behalf of Great Britain, the Iraqi Kurds riot, which began in 1918 against Great Britain, entered a new phase. At the first phase of this upheaval Mustafa Kemal supported the Kurdish riot against Great Britain, but after the decision of League of Nations, Turkey cease to support Kurds. Even after Iraq gained its full independence from Great Britain in 1932, Turkey didn't bring the Mosul Province issue forward and continued to support Iraq's territorial integrity.

The third period, which began after the end of Cold War, is between 1986 and 2003. Following the end of Cold War and collapse of Soviet Union, especially in the Asia and Balkan regions the borders of many states has changed and many new states emerged. In

1980, Iraqi forces attacked Iran and a bloody war occurred between two nations, which have continued for eight years. Towards the end of war, the Iraqi forces lost a considerable ground against Iran. As a result of this, the Kurds got the opportunity to build their own administration. Turkey hesitated that the Iraq could dismember. Thus, Turkey shifted its policy again and claimed that Turkey keeps its historical rights over the Mosul Province in the case of any dismemberment of Iraq. Iran-Iraq war ended with stalemate, but two years after this disaster war, in August 1990, Iraqi forces invaded Kuwait and this invasion created another tension in the Middle East. The international society urgently called Saddam Hussein to pull back its forces from Kuwait and UN, with resolutions 660 (1990), 662 (1990), 664 (1990), called all states to restore peace, security and stability. When Iraq didn't withdraw from Kuwait, UN Security Council called member states to restore peace with resolution 687. Even after Iraqi forces were extirpated from Kuwait, Saddam regime didn't stop to attack Kurds. Thus, the UN with resolution 688 created a safe haven for Kurds in Northern Iraq. Those resolutions provided a great opportunity for Kurds to build their own local administration.

The fourth period starts in 2003 and still goes on. In this article we will mainly focus on the fourth period and try to illuminate Turkey's attitudes towards the Iraqi Kurds. After the second American intervention in Iraq and fall of Saddam Hussein regime, Iraq became a federal state and the Kurds obtained their fundamental rights via constitution, which ratified in 2005. In the 2002 general elections, AK Party (Justice and Development Party) came to power alone and promised to improve human rights issues and accelerate Turkey's EU membership process. In the first years of AK Party reign, there weren't a big shift in Turkey's foreign policy regarding the Iraqi Kurds, but after 2007, AK Party gradually changed its approach towards the Kurdistan Regional Government (KRG). Thus, both sides built very warm relations in many fields.

In September 2012, Mesut Barzani, the President of KRG, was officially invited to AK Party's 4th Ordinary Congress. In 30th September Barzani attend the Congress and even provided with gesture to address the audiences. Mesut Barzani focused on Turkey's regional and international role in his speech and thanked to the Prime Minister Erdoğan about how he courageously dealt with Turkey's tough problems, especially with Kurdish question and improved Turkey's prestige. Turkey and KRG relations continued to improve and in 16th November 2013, Prime Minister Erdoğan invited Mesut Barzani to Diyarbakır. In Diyarbakır meeting, besides many cabinet members and MP's, Turkey's well-known singer İbrahim Tatlıses accompanied Prime Minister Erdoğan. Kurdish worldwide singer Şivan Perwer was also with President Barzani and both singers, had a sing hand by hand with Erdoğan and Barzani all together. That day was an unforgettable one and was a celebration for the people of Diyarbakır. The hope that Turkey is going to solve its Kurdish problem, increased in the feelings of everybody.

Also in 2013, Kurdish petrol began to reach international market for the first time in the history via Turkey. Turkey's direct relations with KRG annoyed Iraq and even disturbed

America. Some US diplomats were claiming that Turkey was deliberately encouraging Kurds to cease from Iraq and become an independent state. In 2014, ISIL occupied Iraq's second largest city Mosul and after a while they became a serious threat to the Kurds and soon attacked Erbil. Iran directly provided arm support for Kurds without any delay, but Turkey was little slows in this issue. The Kurdish administration was disappointed, since they had very warm relations with Turkey rather than Iran.

After the 2015 general elections of Turkey, the peace process, which has been under way since the end of 2012, ruined and unfortunately Turkey entered a difficult stage again. At the June of 2017 when Iraqi Kurds decided to organize an independence referendum, Turkey opposed this decision very fiercely and asked Iraqi Kurds to postpone it for a few years. When the referendum took place on its scheduled time, Turkey and Iran closed their air space to the Kurdistan region and a new era began for both sides on bilateral relations.